

Жау тылындағы бала

Серік лагерьден қайта шығып келе жатты. Ол Анна Ивановнаның «Ақырын жүр, жығылып қаласың»-деп ескерткен сөзін екі еткісі келмейді, ақырын жүріп келеді. Жол ортадан асқан кезде іші пысты ма, немене, бір жалғыз аяқ жолға түсті де, ойға қарай желе жөнелді. Қара төбел ат еті қызып алған соң ауыздықпен алысып, жүрісін барған сайын үдете түсті. Сол жүргеннен жүріп отырып, Серік орманның терістік-шығыс шетіне қалай шыққанын да сезбей қалды. Ағаш сиреп алыстан бір село мұнарланып көзге түсті. Серік тізгінін тежеп тоқтай қалды. «Бұл қалай, адасып келе жатыр екемін ғой. Анау Григорьевка селосы, анау көрінген су — Днепр»,— деп күбірледі де, қаратөбелдің басын солға шұғыл бұрды. Енді адаспас үшін орманның шетінен алыстамай терістік-батысқа қарай жүрді. Желе-жортып келе жатып ат ауыздығын сүзіп, басын ілгері изеп қалса, Серік тізгінінен айырылып қалатындай сезінеді. Тізгінін кішкентай қолына орап, қос қолдап тежеп ұстап келеді. Бір кезде Анна Ивановнаға еріп, осы көрінген Григорьевка селосына талай рет келгені есіне түсіп, Серік оң жағына қарап еді, оның көзі бір сұмдықты шалып қалды. Селоның бергі жағындағы шағын орманға қарай село жақтан келе жатқан бір топ кара киімділерді көрді. Барлауға жиі шығып, тәжірибелі партизандардың жанында көп жүріп қалған Серік тоқтай қалды. Екі көзі сол село жақта. Қара киімділер соңынан көк киімділер шұбап келе жатыр. Олардың саны тым көп сияқты көрінді. Әлгі шағын орманға кіріп жатыр, кіріп жатыр, кіріп жатыр... Олардың кара киімділері полицайлар, көк киімділері неміс солдаттары екенін Серік бірден білді. Ол енді жаудың қалай бет алып келе жатқанын анықтап білгісі келді де, атын тасаға байлап, өзі ағаш-ағаштың қалқасымен бұтағын жан-жағына еркін жайып тұрған жуан сары қарағайдың түбіне келді. Әлгі жаққа көз жіберіп еді, ештеңе көре алмады. Сонсоң қарағайға өрмелеп шыға бастады. Жоғары шығып барып қарап еді, бүкіл село, оның маңайындағы шағын ағаштар аяғының астында жатқандай болып көрінді. Көк киімділердің соңы шағын орманға жақындағанда, кара киімділердің алды ол орманнан шығып, бораннан ықтап келе жатқан малдай Серіктің өзіне тура келе жатқандай болды. Серік абың-күбің ағаштан түсті де, атына мінді. Ол енді жан-жағына қарамастан шаба жөнелді. Сол шапқан бойы тосқауыл жасап жатқан салт атты партизандар тобына келіп, алдынан шыққан Иван Ломакодан:

- Командир қайда?— деп сұрады.

- Оны қайтесің, аттан түс, әңгімелесейік. Лагерьдегілер аман ба екен?— деді Иван Серіктің тізгінінен ұстай алып.

Керек, жау келіп қалды, ана жақтан келе жатыр. Командир қайда?— деп, Серік тебініп қалғанда қаратөбел атып кетіп, Иван тізгінінен айырылып қалды. Иван: «Ана ағаштың түбінде жатыр»,— деп командир жатқан жерді нұсқап жіберді. Серік командирдің жанына келіп атынан түсе қалды да, оған көрген-білгенін түгел баяндады. Командир кішкентай барлаушының сөзін мұқият тыңдап алды да: «Ол жендеттер кырмен шықпай, Днепр бойымен келген ғой»,— деп күбірлеп жүресінен отыра кетіп, планшетінен алған ақ қағазға бірдемелерді жаза бастады. Серік командирдің ендігі бұйрығын күткендей атының тігізіні ұстап тұра берді. Қаратөбел ат пысқырып, жер тарпиды. Серік оның танауынан сипап, мойнынан қағып қояды.

Командир жазған қағазын төрт бүктеп, орнынан тұрды да:

- Осы жерге өзіміз жүріп келген жолды білесің ғой. Сол жолмен шауып барып мына қағазды Иван Кузьмичтің өз қолына тапсыр. Олар біздің ізімізбен келе жатыр. Түсіндің бе, Сережа? Тез бар. Бұл жауапты тапсырма,— деді Вовко.

- Түсінікті,— деп, Серік қағазды вельветкасының төс қалтасына салды да, атына қарғып мінді.

- Жолың болсын, Сережа!— деді командир байланысшысына сүйсіне қарап тұрып. Серік атының басын кейін шұғыл бұра беріп:

- Қайтып осы жерге келейін бе?— деп сұрады командирден. Жоқ, біз бұл жерде болмаймыз. Отрядпен бірге боласың. Сенің қайда болатыныңды Иван Кузьмич біледі,— деді командир Серіктің соңынан. Серік «түсінікті» дегендей басын изеді де, қаратөбелге қамшы басты.

Иван Кузьмич километрлік картасына қызыл қарындашпен үш-төрт белгі салды да, картаға үңіліп, жанында тұрған Константин Спижевойға қарап:

— Міне, осы жерлерге «максимкаларды» орналастыр да, мына екі ортаны ашық қалдыр. Олардың алдыңғы шолушылар тобын өткізіп жібергеннен кейін, бұл жерде екі «дегтяревпен» бекіт. Өте сақ болындар. Жау шолушылары бұл қақпаға ешбір күдіксіз кіретін болсын. Жаудың калың қолы 50-60 метр жақындамайынша оқ атпаңдар. Вовко мына жеке шок карағай ішінде. Сендер жаудың бетін пулемет оғымен бората тойтарған кезде, олар да қылыштарын көтереді. Жауды мына арадағы еңісте біржола жойып жіберу керек,— деп картаның қоңырлау бояумен қисық-қисық сызылған жерін командир қарындашпен айналдыра сызып көрсетті. Сонан кейін Спижевойдың бетіне қадала қарап отырды да:— Саған көмекке Бутенко мен Алексеенколар да жетеді,— деп қорытты ол сөзін.

- Түсінікті, жолдас командир. Бұйрығыңызды орындауға рұқсат етіңіз!— деп Спижевой тік тұра қалды.

- Рұқсат. Байланысшыны байқап жұмсаңдар. Оны оққа ұшырып алмаңдар. Жолдарың болсын!— деді отряд командирі.

Жарайды. Біздің Сережаға оқ тимейді. Ол оқ тимес. Ол қайда? Амангелді (партизандар оны Амангелді деп атап кеткен еді), баста жолды,— деп, Спижевой анадайда Бористің қасында тұрған Серікке дауыстады. Серік партизандар тобының алдына түсіп, Кузьмичпен қоштасқандай, ат үстінен қолын бұлғады. Командир Серікке «сақ бол» дегендей, сұқ саусағымен белгі берді. Сол арада отряд екіге бөлінді де, жартысы айқасқа аттанып, жартысы лагерьге қарай беттеді.

Командир Спижевой дүрбімен бет алыстағы биіктікті болжап отыр. Ағаш арасынан село үйлері ағарып-ағарып көрініп тұр. Бұл өзі туып, жастық шағын сайрандап өткізген Григорьевка селосы. Бір кезде өзі асыр салып ойнаған селосы, міне, енді жау қолында. Сонда жетпіске келген кәрі анасы Софья Павловна мен өзінен үлкен апасы Надежда Ивановна тұрады. Олар онда тұрып тұрмыс құрмайды. Күндіз жасырынып, түнде ғана барып ағайын-туғандарының үйлерінен тамақ ішеді. Фашистер селоға келісімен, оның әкесі Иванды асып өлтірген. Үйін өртеп жіберген. Софья Павловна мен Надежда Ивановна үйде жоқ болып аман қалған. Өзі болса Қызыл Армия қатарында еді. Болған оқиғаны қоршауда қалып, кейіннен туған селосына түнде жасырын келгенде бір-ақ білген. Бір жетіден кейін «Совет Армиясының офицері» деп өзін де қуғын-сүргінге салған басқыншылар. Сол күндерден бастап Емельян Демьянович Ломако, Сильвестер, Василий Горовенколармен бірге селода астыртын ұйым жұмысына басшылық етіп ашық жүруді қойған. Кейіннен Переяслав, Канев аудандарындағы астыртын ұйымдарды ұйымдастырған, партизан отрядының бір бөлімшесін басқарып, міне қазір екі отрядтан құралған ірі отрядтың бір батальонын басқарып тосқауылда отыр. Ол дүрбісін жайлап селодан солға қарай бұрды да, бір шоқ қарағайға әкеліп тоқтатты. Бірлі-жарым көк киімділер көрінеді. Дүрбісін онан төмен — сайға қарай жылжытып еді, топтанған қалың жау көрінді. Ол «мыналарды көріп тұрсың ба, жоқ па?» дегендей, дүрбісін сол жақтағы «Вовко мына шоқ қарағай ішінде» деп Иван Кузьмич айтқан шоқ қарағайға тіреді. Бірақ онан ешкімді көре алмаған соң, «әлде қателесіп басқа бір жерге қарап тұрмын ба» дегендей, дүрбісін көзінен алып жай көзімен де қарап көрді. Жоқ, қателескен жоқ екен, сол шоқ қарағай, бірақ мықтап жасырынған болулары керек, ешкім көрінбейді. Спижевой енді дүрбісін қайта жау тобына бағыттады. Иә, көп- ақ. Дені көк киімділер, демек, көбі немістер — басқыншылар. Азы қара киімділер — сатылған ұлтшылдар, отанын сатып басқыншыларға қолшоқпар болған — полицайлар. Олар жаудан да қауіпті. Өйткені олар жердің жағдайын жақсы біледі, тұрғын халықты әбден таниды. Олар ел үшін зор апат. Олардың айтуы бойынша басқыншылар совет адамдарын атып-асып

жайыр. Жау сайға көп аялдамады. Олар бері қарай ағылып келе жатыр. Жауды Спижевойдың қасында жапырақ арасында демдерін іштеріне тартып жасырынып тұрған Серік пен Борис те көріп тұр. Екеуі «командир келе жатқан жауды көрмей тұрма» дегендей, Спижевойға қарап қояды.

Міне, он шақты қара киімділер жақындап қалды. Тіпті, орманның жиегіне де ілінді. Бірақ олар жұбын жазбай келе жатқан жоқ. Винтовкаларын кезеніп, бытырап, әрқайсысы әр жерден келіп, орман шетіне кірді. «Қарашы азғындарды, басқыншылар айдап салғанға аңша аңдыздап келе жатқанын! Батыр болса, сендерге дос болса, басқыншылардың өздері неге алға жүрмейді? Өздері бірінші болып орманға неге кірмейді?»— деп тісін қайрап отыр Константин Иванович.

«Жау орманға кіріп кетті, неге атпадық» дегендей, Серік командирге таңдана қарады. Константин Иванович «кіре берсін, оларды жігіттер ұстайды» дегендей, қолын сермей салды Серікке. Серік командир ойын түсінгендей болып, қайтадан алғы жаққа көз жіберді. Жақындап қалды. Серік пен Бористің неге оқ атпайды деп тағаты кете бастады. Константин Иванович Спижевой жиырманың төртеу-бесеуіндегі қара торы, бұйра шаш, денелі, сымбатты жігіт еді. Оның көркемдігіне ақылы сай, ұстамды, сабырлы командир. Партизан соғысы әдісін өбден меңгерген адам. Ол бұл айқастың жөн-жосығына қанық. Сондықтан ол уақыты жетпей қозғалмас...

Жау көздеулі жерге келген кезде Константин Иванович ракетницасын ілгері қарай созды да, жауға қарай қызыл ракета тастады. Сол-ақ екен, пулеметтер үн қосты. Бірнеше жерден станкалық пулеметтері оқ боратып жатыр. Атылған пулемет, автомат, винтовка даусына қол гранатасы көмекке келді. Осы бір төрт-бес минут ішінде орман жаңғырығып, аспан астын күңіrentіп жіберді. Оқ астында қалған жау кейін қарай ойысты. Сол сәтте сол жақтан Вовко аттылары шыға келіп шегінген жауға тап берді. Жаудың ойдан бері шығып үлгіре алмағандары сайды құлдилап Днепрге қарай бассауғалап барады. Осы жаналыс-жанберіс айқас үстінде командир Серікті пакетпен Вовкаға, ал Бористі оң қанаттағы Янцелеевичке жіберді. Командирдің өзі пулеметшілерді оң қанатқа жылжытып, қашып бара жатқан жауды өкшелей атуға бұйрық беріп, Спижевой команда пунктінде қалды. Жан-жақтан ұтылай соққан партизандардың тегеурінді шабуылына төтеп бере алмаған жау, кез келген жаққа бассауғалап, көбі оққа ұшты да, жартысы қолға түсті. Днепрге қарай ойысқан жау тобын оң қанаттағы Янцелеевич партизандары жойып жіберді. Аттылар айқасы ұзаққа созылып, олардан бір взводтай жау құтылып, сол жақтағы қалың орманға өтіп кетті. Вовко аттыларынан он шақты адам оққа ұшып, біразы жараланды. Осы соғыста Серік қолынан жараланып, қаратөбел ат оққа ұшты.

Күн бата бұл соғысқа қатысқан партизан бөлімшелерінің бас-аяғы жиналып, көптеген қару-жарақ, оқ-дәрі, азық-түлікті қолға түсіріп, елу сегіз тұтқынды лагерьге айдап әкелді.

Келесі күн командирлердің ұсынуы бойынша байланыс жұмысында ерлік көрсетіп, ерекше көзге түскені үшін отряд командирі Серік Мергенбаев пен Борис Савченкоға партизандар сапы алдында алғыс жариялап, екеуіне сыйлыққа автомат тапсырды.

Серік пен Борис Переяслав бағытынан барлаудан келе жатты. Барлауды ойдағыдай орындағандарына екеуі де өте көңілді еді. Зарубенцы селосы тұсында Днепр жағасымен жүруді қолайлы көріп қалың жас шыбықты тоғайға келіп кірді.

Днепрдің оң жағы биік, орманды келеді де, сол жағы аласа жазық, құмды болады. Майда құмға шыққан тал ит түмсығы өткісіз қалың. Осы қалың тал тұтасқан бойы төмен қарай кете береді, кете береді. Жорыққа шыққан партизандар тобы бұл талды талай-талай тасалап келіп, жауға ойран салған. Соны жақсы білетін екі барлаушы тал арасынан жайбарақат жүріп келеді. Аспан айналып жерге түскендей. Күн тым ыссы-ақ. Луковец селосының тұсына келгенде Днепр жағасына шықпай, Днепрден тарамданып жатқан қара судан шөл басқылары келді де, екеуі жағаға қарай жақындады. Көлденен кездесе кеткен қара судан кезек барып су ішіп беті-қолдарын жуып салқындады да, тағы ілгері жүрді. Сол сәтте өзен жақтан дауыс естіліп, біреулер күлгендей болды. Екеуі тұра қалып тың тыңдады да, талдың арасымен дауыс шыққан жерге келсе, екі адам суға түсіп жүр екен. Екеуі де еркек адам сияқты. Суда құлаштап малтып жүр.

- Ұлтшылдар ғой, жайбарақат рақаттанып жүргендерін қарашы, жұрттың бәрі қолдарына қару ұстап күреске шыққанда!— деді Борис оларға кектене қарап.

- Олар бізге қарсы соғысып жүрген жоқ па, қайта. Менің мына қолымды жаралаған осылар ғой. Боря, осылар жай ұлтшылдар емес, полицайлар болмасын?— деп күдіктенді Серік. Борис «болса болар» дегендей, жан-жағына сақтана қарай қалды. Сөйтіп тұрғанда сол жақтарында жуан талдың бұтағына іліп қойған көк мундир, ақ ішкі көйлектерді көрді. Талдың түбінде бір винтовка сүйеулі тұрғанын көріп екеуі сасып қалды.

Полицай десек, мыналар нағыз жендеттердің өзі ғой,— деді Борис Серікке жалт бұрылып, Серік судағы малтып жүрген немістерге қарады. Екеуі су ортасына барып қалыпты. Арғы жақта біреу бір қол қайықпен әуреленіп жүр. Бұлар қайық шақырып, арғы жақтағы Луковец селосына өту үшін қайық күтіп, суға түсіп жүрген неміс солдаттары екенін бірден түсінді барлаушылар. Серік пен Борис: «Маңайда тағы біреулер бар ма»,— деп төңіректі шолып шықты. Ешкім жоқ екен. Киім-кешектерін алып кету керек пе, жоқ әлде, күтіп жатып өздерін атып кету керек пе? Екеуі осы жағын ойласты.

- Сережа, винтовкалары мен киім-кешектерін алып кетейік, олар қайта малтып келгенше талай жерге барып қаламыз,— деген ұсыныс жасады

Борис. Серік су жаққа бір қарап қойды. Жау киімдері жатқан жаққа тағы көз тастады. Сонсоң сәл ойланып тұрып:

- Қаруларын алайық та, өздерін бері судан шыққан соң атып кетейік,— деді жігерлене сөйлеп.

- Командир «оқ атпаңдар» дегені қайда?— деп қалды Боря.

- «Оқ атпа» дегенде тапсырманы орындап болғанша оқ атпау керек. Енді лагерьге жақындап келіп қалғанда несіне қауіптенеміз. Өздерін атпай киімдері мен қаруларын алып кетсек, анадағыдай партизандар бізге күледі ғой. Мас полицаиды қолын артына байлап алып барғанымызда «Борис пен Сережа мас боп ұйықтап жатқан жауға батыр» деп күлгені қайда. Онан да екеуін де судан шығармай атып кетейік. Екеуіміз екеуін екі-ақ тартамыз,— деді Серік автоматына қарап қойып. Борис келіскендей болып: «Давай!» деді. Борис әрқашанда бір нәрсе істер алдында сөзінің сырағысы осы «давай» болатын. Екеуі дереу еңбектеп барып, жаудың винтовкасы мен киім-кешектерін құшақтап алып тал ішіне алып келді де, кешікпей қайта шықты. Бұл кезде немістер қайта малтып келе жатыр еді. Екеуі бір жуан талдың түбіне жасырынып тұра қалды. Серік Бористің беліндегі пистолетті көріп, қуанып кетті. Борис Серіктің құлағына аузын тақап:

- Біреуінің белбеуінде екен. Демек, бұлардың бірі офицер,— деп сыбырлады. Екі бала автоматтарын тексеріп, алдарына төніп тұр. Екі жендет судан шықпай жатып, автомат оғының астында қалды. Днепрдің ашулы толқыны «тағы атыңдар мына жендеттерді» дегендей, екі арам денені жиекке итеріп тастап қайтып кетті. Әлде оқ тимей әдейі жатыр ма деп қалған Серік жақындап барып, автоматтан тағы оқ атты. Арғы жақта қол қайық маңында амалсыздан күйбендеп жүрген адам селоға қашып бара жатты. Серік пен Борис тоғайға кіріп жоқ болды.

Бір жолы барлаудан барлаушылармен бірге келе жатып, Серік «Белое озеро» деген орман шаруашылығындағы құс бағып жүрген балаларға кездесіп, олармен мұндасқан болатын. Бұлар бұрынғы Переяслав балалар үйінің балалары еді. Оларды басқыншылар келіп қалған кезде кейін шығысқа қарай алып кетуге үлгіре алмаған. Переяслав пристанында кемеге тиіп әкеткелі жатқанда, неміс сойқандары келіп қалып, балалар тәрбиешілерімен бірге басқыншылардың қолына түсті. Оларды жаяу Переяслав қаласына айдап келді. Сарайға қамап қойды. Тәрбиешілерді балалардан, балаларды тәрбиешілерінен айырды. Балалар сарайда қалды. Он күн ішінде балалар аштықтан жүдеп кетті. Оның үстіне «большевиктердің» әдейі құрметтеп тәрбиелеп жатқан «кішкене большевиктері» деп оларды ұрды, соқты. Кейіннен сарайға азамат киімді екі жуан қарын неміс келді. Балалардың жартысын іріктеп солар алып кетті. Қайда алып кеткенін ешкім білмеді. Қалғандарының ересектерін Киев қаласына жөнелтті, кішкентайларын осы «Белое озероға» бұрынғы бір колхоздың құсын алып келіп, соны бақтырып қойды. Бұл Переяслав комендантының азығы. Балаларды алғашқыда жаралы

бір неміс офицері басқаратын еді, сонынан ол кетіп, екі полицай басқаратын болды. Қайсысының болмасын балаларға таяғы жұмсақ тиген жоқ. Күніне екі рет қара нан мен қара су ішіп, жиырма екі бала құс бақты. Әрбір өлген, жоғалған балапан үшін олардың барлығына бірдей дүре соқты. Отырса басқа, тұрса аяққа сабады. Осы жайды балалардың өз аузынан естіген Серік оларды аяйтын. Оларға жаны ашитын. Өттең шамасы келсе босатып алғысы да келетін. Бірақ Серік тым құрығанда топ командирі де емес қой. Ол жай барлаушы. Балалардың әңгімесін ол жалғыз ғана естіген. Онан басқа барлаушылар ағаш шаруашылығының төңірегіне арнаулы тапсырмамен келіп кеткен. Олар балалар жайында, құс фермасы жайында да хабарсыз. Ол туралы білуге уақыттары да жоқ болатын. Серікке барлық жайды айтып берген он бір-он екілерге келген ашаң, ақсары бала. Ол барлығын жыламсырап, кішкентай кеудесін кере күрсініп отырып айтқан еді.

«Партизансыңдар ғой, партизандарда сен сияқты балалар көп пе? Қашып шықсам сендерді таба аламын ба? Партизандардың бастығы мені қабылдап ала ма?»— деген шашы жалбыраған таңқы танау ақсары баланың сөздері, оның қырылдаған қоңыр даусы Серіктің құлағынан ешқашан кетер емес. Серік бір күні бос уақытын пайдаланып отряд штабына келді. Штапта Иван Кузьмич жалғыз отыр екен. Серікті көрді де: «Амангелді, бері кел. Жараң жазылды ма? Дәрігерге көрсетіп жүрсің бе?»— деп сұрақты үсті-үстіне қойып, оны өз жанына шақырып алды. Серік командирдің жанына жақын келіп:

- Жарам жазылып кеткен,- деп жеңін шынтағына дейін түріп, жарасының қара қотырланып тұрған орнын көрсетті.

- Е, шынында жазылып кеткен екен,- деп, командир қуанып қалды.— Неге келдің? Лагерьде ұзақ жатып қалып жалықтың ба?— дегі, Иван Кузьмич Серікті жанына отырғызып, арқасынан қағып қойды. Серік біраз ойланып отырды да әкесіндей жақсы көретін командиріне «Белое озеро» оқиғасын түгел айтып берді. «Не дер екен» дегендей, Иван Кузьмичке қарақаттай қара көзін сұраулы пішінмен қадай қойды. Серіктің көкейтесті ойын түсіне қойған командир:

- Оларды босатып отрядқа алып келеміз. Оған сен де барасың. Гриша Спижевойдың тобын лагерьге келісімен жіберемін,- деді. Серік қуанғанынан орнынан атып тұрды да, белбеуін түзеп, кетуге ыңғайланып, кәдімгі солдаттарша:

- Кетуге рұқсат етіңіз!— деп саңқ ете түсті. Иван Кузьмич жымыып күлді де:

- Бара беруіңе болады,— деп, сол жағын әскери адамша оқыс бұрылып кетіп бара жатқан Серіктің соңынан қарап қала берді. Серіктің ерлігі, Серіктің тапқырлығы, қырағылығы оны бұрыннан да қатты сүйсіндіріп

жүретін. Әлгіндегі сөзі, қимылы тағы да ұнай түсті, сондықтан бала тілегін қалай да орындауға бел байлады.

Сол күні Григорий Спижевойдың тобы жорықтан келді де, ертенінде түс ауа «Белое озероға» шығып кетті. Топ алдында қарт партизан Семен Григорьевич Власенконың жанында Серік те кетіп бара жатты.

Отряд үлкен құрамаға айналып, Хоцкий орманында тұрған кез еді. Сентябрь айының ортасы болатын, күн шайдай ашық. Киян-кескі ұрыстан соң отряд Днепрдің оң жағындағы Панитов орманынан осы орманға ойысқанына бүгін екінші күн. Сол ұрыста қолға түскен тұтқындардың жауабына қарағанда, фашист армиясы тоқтаусыз шегініп, қала соңынан қала, село соңынан селоны тастап, шегініп келе жатқанға ұқсайды, Бірақ майдан линиясы қай жерде екенін олар айта алмаған. Сол себепті құрама басшылары Шығыс — Полтава — Харьков бағытына барлаушылар жіберген болатын. Олардың ішінде әдеттегідей Серік те бар. Барлаушылар әлі қайтып оралған жоқ. Бүкіл лагерь болып олардың хабарын күтіп отыр. Күтпегенде ше? Жау тылында екі жылдан аса уақыт болып бел шешіп бір күн болса да рақат көрмеген жандар. Осы мезгіл ішінде талай рет жаумен бетпе-бет белдескен. Екі күннің бірінде соғыс, қан төгіс. Айнала жау, артын да, алдың да тосқауыл. Осы екі талай күндерде жанкештілікпен Отан үшін алысқан ерлердің көргендері, бастарынан кешкендері көп еді. Олар сәулетті қала мен селолардың күл болып қалған орнын көрді, немістер тірідей көмген әкешеше, аға-іні, қарындастарының зиратын көрді. Тоналған елді, үй орнында күл болып қара топырағы ғана қалған жерді көрді. Панасыз жүрген ананы, анасыз жүрген баланы көрді. Жер қан сасып жатты. Міне, фашизмнің салған лаңы осындай еді. Осындай адам баласының жаны түршігерлік айуандық жасаған фашизм қанқұмарларын іштен жайлап ер азаматтар етігімен су кешті. Отан үшін алысты. Кегі кетіп бара жатқан халықтың кегін алысты. Ар үшін, ұят үшін, намыс, азаттық үшін белдесті олар. Бостандық үшін, болашақ бақыт үшін жаумен бетпе-бет келіп айқасты ерлер. Өздерінің туған қасиетті жерінің әр қадамы үшін қан төкті. Олар жаудың ту сыртынан соққы беріп, басқыншыларды іштей жайлап, айбынды Қызыл Армияға көмектесті. Ұлы жеңіске үлкен үлес қосып келеді.

Осындай патриоттықтың үлгісін көрсеткен ерлер өз елін, өз жерін, өздерін мәпелеп тәрбиелеген адамдарын сағынды. Олар бейбіт өмірді аңсайды. Ата-аналарын, сүйген жар, бала-шағалары, туған-туыскандарын, жора-жолдастарын сағынады.

Кейбірі «Қызыл Армияның бірінші кездескен солдатын құшақтасам, сонан соң өлсем де арманым болмас еді»,— дейді. Кейбіреуі отанның бір түкпіріндегі өз үйіне баруды армандайды...

Лагерь сентябрьдің он алтысынан он жетісіне қараған түні ұйықтамай шықты. Құрама, отряд комиссарлары партизандар арасында жұмыс жүргізді. Қызыл Армиямен кездесуге, қанды соғыс қиыншылықтарынан жүрегі бұзылып аурулы болған партизандарды қуанғаннан жүрегі жарылып өліп кету қаупінен сақтандырып алдын ала әзірлік жасады.

Таң әбден атқанда барлаушылар: «Қызыл Армия Переяславқа келді», — деп хабарлады. Соның соңынан лагерьге көп кешікпей екі танк жетіп келді. Танктің люгінен бірінші рет көрінген полковникті көргенде уралап айқайлаған дауыстан бүкіл орман толқып тұрды. Танкистерді партизандар кезек-кезек құшақтап, беттерінен сүйіп амандасып жатыр. Біріне-бірі кезек берер емес. Лагерьдің қуанышты кездесуі бірер сағатқа созылды. Құрама командирі Иван Кузьмич Примак, полковник және танкист үшеуі құрама штабына беттеді, олардың соңынан отряд командирлері мен комиссарлары да штабқа кірді.

Партизандар құрамасы басқыншылардан азат етілген Переяслав ауданының Шобитки, Пологи-Вергуны деген екі селосында дем алуға орналасты. Бұл селолардан майдан линиясына айналған Днепр өзені жиырма бес шақырымдай. Немістер өзеннің оң жағына, біздің Қызыл Армия сол жағына барып бекінді. Екі жақ армиясының алдыңғы шебін бөліп тұрған осы Днепр. Жау өзеннің оң жағына бекініп, судың батыс жағасының орман басқан дөңесінің стратегиялық артықшылығын пайдаланып, сонда тұрып қалмақ. Бұл қарманғанда қолдарына ілінген ақырғы талы екенін білді жау. Мұнан айырылса, үріккен қойдай дүркірегеннен-дүркіреп қашатыны сөзсіз. Ондай халде қайда барып тоқтары белгісіз. Сондықтан, соңынан тарихта Букрин плацдармы деп аталған бұл жерге жау барлық күшін салып, бар техникасын төгіп бақты. Бірақ бұларды өкшелеп қуып келген Қызыл Армия майданы да осал күш емес еді. Олар маршал Малиновский басқарған даңқты үшінші Украин майданының жауынгерлері. Кәрі Днепрдің астымен де, үстімен де өтіп шығып, жауды тас-талқанын шығарып, қасиетті Украин жерінен қумақ. Совет жерін, уақытша жау қолында қалған совет адамдарын азат етпек.

Алдымен Днепрден өту керек еді. Оған Чапаев атындағы партизан құрамасының үшінші отряды аттанды. Партизандар өздерінің күні бұрын жасырып қойған қайықтарымен бірінші болып Григорьевка селосының сәл төменгі жағынан түнде өтіп шығып, судың арғы жағына бекініп, қызыл армияның жаяу әскер бөлімшелерін жасырын өткізе бастады. Көп кешікпей жау сезіп қойып, Днепр үстіне аспалы жарық ракеталарын тастап, өзен бойын бомбалады. Өзеннен өтіп үлгірген қызыл армия бөлімдері мен партизан отряды Григорьевка, Луковец және Зарубенцы селоларына басып кіріп, одан жау әскерлерін қуып шығып, жаудың көптеген танкалары мен машиналарын қолға түсірді. Сол кезде қызыл армияның танкалары мен ірі құрамалары да өзеннен өтті. Шешуші айқастардың бірі басталып кете барды.

Анна Ивановна Шобитки селосындағы бір шал мен кемпірдің үйіне орналасты да, кішкентайлар тобындағы Борис пен Серікті өз жанына алды. Селода партизан отрядынан басқа екінші эшелонға қарасты бір артиллерия полкы түр еді. Өмірдің қиыншылығын көріп қалған ана «балаларымнан айырылып қалармын» деп, Серік пен Бористі жанынан шығармайтын болды. Ана ойы он, санасы сан бөлек. Не істеу керек? Қайда бару керек? Өз үй-іші болса анау, комиссар майданға кеткелі хабарсыз, үй дүниелігі болса, эшелонда өртеніп кеткен. Өзінің туған үйінің жайы да белгілі. Фашистер әкесін өлтіріп, үйін өртеп жіберген. Қазіргі үстеріндегі бір қабат тозығы жеткен киімдерінен басқа еш нәрсесі жоқ. Баста — пана, үсте — киім, оның үстіне ішер ас болмаған сон, қиын ғой! Соғыс болса мынау, әлі аяқталар емес. Ана осының бәрін ойлайды. Біресе өзінің туған селосына барып ағайындарына паналағысы келеді, біресе Киев қаласына барып, жұмысқа орналасып, екі баланы оқытпақ болады. Осы екі ойының қайсысына бел байласа да, туған жер басқыншылардан түгелдей азат етілгенше, осы жерлердің бірінде тұра тұруға, әлі де жаумен күресуге тура келер деп те ойлайды. Сондықтан да Анна Ивановнаның ешқайда асыққысы да келмеді. Үй иелерінің көңілін тауып тұра берді.

Отряд қатардағы партизандарына документ беріп, армия қатарына жіберді. Кейбіреулері жау тылына қайта ұшып кетті. Кейбір бұрынғы партия, совет қызметкерлері жаудан босаған жерлерге қызметке жіберілді. Отряд жұмысын қорытып, Украинаның Орталық Партия комитеті алдында есеп беруге, құрама комиссары бастаған он шақты адам ғана қалды.

Бір күні есік алдында жүрген Борис пен Серік жоқ болды да кетті. Анна Ивановнаның зәресі ұшып, есі кетті. «Қара басып, екеуінен де айырылған екенмін»,— деп ойлады ана. Екі өкпесін қолына алып, көшегі жүгіре шықты. Селода әскерлер көп еді. Біреуді біреу біліп болар емес. Селода тұрған әскери бөлімнен басқа село арқылы майдан шебіне қарай өтіп жатқан әскерлер қанша десеңші. Тіпті майдан жақтан жаралы жауынгерлерді тиіп, шығысқа қарай ағылып кетіп бара жатқан машиналар мен арбалар да көп. Анна Ивановна балаларын іздеп осы көпке араласып кете барды.

Осыдан екі сағат бұрын Серік пен Борис көшеде кетіп бара жатқан әскери бөлімдерді қызықтап келе жатты. Әр түрлі зеңбіректерді қарап жүр.

- Біздің осындай зеңбіректеріміз болса ғой, немістердің көкесін көрсететін едік,— деді Борис.

- Ең болмағанда осындай бір зеңбірегіміз болса да, оларға көресісін көрсететін едік. Біздің Спижевой командир артиллерист емес пе еді. Міне, дәл анау мойны ұзын зеңбіректі Костя командирдің қолына берсе, жауды қыратын еді ғой,— деп оны қостап қояды Серік.

- Сережа, ананы қара, машина үстіне темір жол рельсін орнатып алыпты. Көпір салуға керек шығар,— деді Борис артиллеристердің тағы бір колоннасы өз тұстарына қатарласа бергенде.

- Ол темір жол рельсі емес. Партизан болсаң да осы уақытқа дейін «катюшаны» білмейді екенсің,— деді артқы жақта тұрған бір мұртты солдат. Борис солдатқа жалт қарап, ыңғайсызданып қалды да, қызыл ленталы қара кепкасын түзеп киіп Серікті түртіп қалып:

- «Катюша» дейді. Міне, ғажап! Қалай атады, рельс сияқты темірлерінен басқа еш нәрсесі жоқ,- деді.

Қалай ататынын Серік қайдан білсін? Ол да «ой ғажап» деп таңырқағаннан басқа ештеңе айта алған жоқ. Сөйтіп тұрғанда оң жақтағы үлкен ақ үйдің қақпасынан бір кіші лейтенант шыға келді де, Серікке қарай қалды. Серіктің көзі кіші лейтенанттың қарақаттай көзіне түйісіп кеткенде, ол ұялып, қысылып қалды. Кіші лейтенант Серіктің жанына жақындап келді де:

- Сен қазақпысың?— деп сұрады орысшылап. Серік сәл кідіріп қалды да, Бориске қарады. Борис «Кім екенінді айт» дегендей, басын изеп күлді. Серік кіші лейтенантқа қарап:

- Иә, қазақпын,— деді орысшылап.

- Қазақ тілін білемісің? Мен де қазақпын,- деп, кіші лейтенант Серікке жақындай түсті.

- Білемін,— деп, Серік енді қазақша жауап берді. Серік басынан кешкен оқиғаларын түгел айтып берді. Серіктің өмірі кіші лейтенантты таңқалдырғандай болды. Ол бала партизанның әңгімесін тебірене тұрып тыңдады. Сонсоң кіші лейтенант Серіктің иығына қолын салып тұрып:

- Атың кім?— деді.

- Аты Сережа, - деді Борис Серіктің орнына жауап беріп.

- Жоқ, атым Серік, партизандар Сережа деп атайды,- деді Серік қазақшалап.

- Ал Серік, Боря, жүр біздің штабқа барайық. Сендерді штаб бастығымен таныстырайын,— деді кіші лейтенант. Серік пен Борис барарын да, бармасын да білмей тұрып қалды.

- Жүріңдер, партизандар осындай бола ма екен? Ұялмандар, жүріңдер,— деп, кіші лейтенант екі баланы екі қолынан жетектеп үйге қарай жүрді. Екеуі біріне-бірі қарап жымыып күлді де, үйге қарай кете барды.

- Менің атым Мұқан, штабтағылар Миша дейді. Біздің штаб бастығы өте жақсы адам. Балаларды, әсіресе, партизан балаларды жақсы көреді. Қазір сендермен әңгімелеседі,— деп, кіші лейтенанат екі баланы сөзге айналдырып үйге кіргізді. Алдыңғы бөлмедегі үш столды жағалай отырған офицерлер Серік пен Бористі көргенде: «Мыналар партизандар ғой. Бұларды қайдан тауып алдың, Миша»!— деп бәрі дабырлай сұрасты.

- Міне, екеуі де партизан. Чапаевшылар,— деді кіші лейтенант.

- Біз примаковшылармыз,— деді жұлып алғандай Борис.

- Чапаев атындағы партизан құрамасында болдық дегендерің қайда?— деді Мұқан.

Сол құрамада болдық. Бірақ біздің командиріміз Примаков Иван Кузьмич. Бізді примаковшылар деп атайды,— деп жауап қайырды Серік.

- Ә, онда жарайды, примаковшылар. Мынау Сережа Мергенбаев менің жерлесім. Ал, мынау оның қанды көйлек жолдасы Боря Савченко. Біздің штаб бастығының жерлесі болу керек фамилиясына карағанда,— деп таныстырды балаларды штабтағы жолдастарына кіші лейтенант.

- Неге шулап кеттіңдер?— деп сол кезде төргі бөлменің есігін біреу ашып жіберді. Есіктің арғы жағынан бір алпамсадай қара торы, ұзын адам шыға келді.

- Жолдас подполковник, партизандар бізге қонаққа келді,— деп баяндады кіші лейтенант. Подполковник Серік пен Бористі көріп күліп жіберді де:

- Кәне, маған кіріңдер. Қандай партизан екендеріңді көрейін,— деді. Алдыңғы бөлмедегі офицерлер Серік пен Бористі қаумалап, штаб бастығының кабинетіне алып кірді.

- Жолдас подполковник, екеуі де бұрынғы артиллеристердің балалары, біздің артиллеристердің балалары екен. Мынау Боря артиллерия полкінің комиссары Савченко деген майордың баласы екен, ал мынау Сережа дивизион командирі Мергенбаев деген майордың баласы екен,— деп сөзін бастады да, кіші лейтенант екі баланың өмірбаянын, бастарынан кешірген оқиғаларын түгел баяндап шықты штаб бастығына. Подполковник екі балаға алма-кезек қарап, ойланып қалды.

Подполковник Красюк Полтава қаласында туып-өскен адам еді. Соғыстың алдында Харьков қаласында артиллерия училищесін үздік бітіріп, лейтенант атағын алған. Полтава қаласында тұрған артиллерия полктарының бірінде взвод командирі болып жүріп 1937 жылы үйленген. Бір жылдан кейін әйелі ұл тауып, оның атын Борис қойған. Соғыс басталып, өзі батыс Украинаға аттанғанда, әйелі баласымен Полтава қаласында қалып еді. Сонан бері олардан хабарсыз. Олардың өлісі де, тірісі де белгісіз, еш дерек жоқ. Сонан бері талай соғыстарға қатысты, Қызыл Армия бөлімдерімен кейін шегінді. Неше рет жараланды. Әскери ауруханаларда жатты. Оның талайынан сауығып шықты. Неше рет әр түрлі әскери бөлімдерге ауысты. Лейтенанттан шені подполковникке дейін өсті. Ақыры осы артиллерия полкына штаб бастығы болып тағайындалды. Полтаваға жеткенше асықты. Жарымды, жалғыз баламды тауып алам деп ойлады. Полк Полтаваны босатуға қатысты. Подполковник полкі қалаға бұзып-жарып алдымен кіргендердің бірі болды. Туған қала азат етілді. Красюк семьясын іздеп өзі тұрған үйге келді. Үйден ешкімді таба алмады. Көршілерінен сұрады. «Астыртын ұйыммен байланысы бар деп, ұлы мен өзін немістер атып тастаған»,— деді көршілері.

Міне, екі жетім партизан баланың жайын естігеннен кейін подполковниктің қайғысының жарасының аузы ашылып кетті. Оның қайғысын бүкіл полкі білетін еді. Штаб бастығының мандайын жұдырығымен тіреп қойып, көңілсіз сұлқ отырғанын көрген офицерлер оны

аяп кетті. Бірақ олардың қолдарынан не келеді? Қолдарынан бар келгені Полтавадан соң жауды бұрынғыдан бетер қатты соғып келеді. Енді екінші эшелонға шығып, біраз дем алған соң жауды тағы аямай соғады.

Подполковник ауыр күрсініп:

— Екеуі де біздің артиллеристердің балалары екен, ең әуелі тамақтандырыңдар. Варшавскийге айтыңдар, екеуін де өз әкелерінің формасымен бастан-аяқ киіндірсін. Егер өздерінің қалғылары келсе, полкта қалсын. Соғыс біткен соң оқуға жібереміз. Бұлар да артиллерист болып ел қорғасын!— деді.

Серік үнсіз подполковникке қарап отырды. Оның «біздің артиллеристердің балалары екен» деген сөзі Серіктің көкейіне ұялап, өте жылы естілді. Көз алдына әкесі елестей кетті. Әкесінің формасы да осы подполковниктің формасындай еді. «Артиллеристер бір жерде жүретін шығар. Бірін-бірі білетін шығар»,— деп ойлады да: «Менің әкемді көрмедіңіз бе?— деп сұрағысы келді подполковниктен. Бірақ батылы барып сұрай алмады. Сол сәтте «партизандар, жүріңдер», деп кіші лейтенант екеуін асханаға, тамақ ішуге шақырды. Бористің осы минуттарда не ойлағанын кім білсін, оның шешесі жанында ғой, ал Серік болса, көп уақыт өтіп көмескілене бастаған ой соқпақтарына қайта соқты. Енді оның ойынан әкесі кетпеді. «Мамам өлді. Өлгенін көзім көрді. Мамам енді ол жатқан жерден тұрмайды»,— деп түңілді. «Ал папам соғысқа кеткен. Ол өлген жоқ. Ол өлмейді. Оны фашистер өлтіре алмайды. Оның солдаттары көп. Зеңбіректері де көп болатын. Осы манаттағы артиллеристердің ішінде солдаттарға команда беріп жүр ғой. Қалай тапсам екен? Оны білетін командирлер бар шығар. Бірақ барлығы әскери адамдар, құпия деп, оның қайда екенін айтпайтын болар»,— деп ойлап келеді.

Асханадан тамақтанып алған соң, көрші үйдегі киім тігетін мастерскойға келді. Екеуін екі солдат алдарына тұрғызып қойып, бойларын тігінен, көлденеңінен өлшей бастады.

Анна Ивановна балаларын іздеп дал болып, жан ұшырып жүгіріп жүр. Көрінген адамнан сұрайды. Ешкім оларды көрмеген сияқты. «Әлде үйге келді ме екен?»— деп кейін қарай көше бойлап қайта келе жатты. Көшенің сол жағында шарбаққа сүйеніп бір мұртты орта жасқа келген солдат тұр екен. Өлгі солдаттың тұсынан өтіп бара жатып: «Осы солдаттан балаларымды неге сұрамадым?»— деп ойлап, Анна Ивановна тоқтай қалды.

- Сіз осы маңайдан балалар көрмедіңіз бе?— деді Анна Ивановна алқына сұрап.

- Қандай балалар? Екі бала ма? Бірі қара бала ма?— деп, солдат мана зеңбірек, «катюшаларды» таңырқаған екі баланы есіне түсірді.

- Иә, иә. Бірі қара бала? Олар қалай қарай кетті?- деп Анна Ивановна ентігіп солдаттың жанына тіптен таяу келді. Солдат қалтасынан темекі дорбасын алып жатып, Анна Ивановнаға тесіле қарады да:

- Ол екі бала ешқайда кеткен жоқ. Мына полк штабында. Полктың аға писары Миша деген қазақ жігіті еді. Сол осы арада екі баламен сөйлесіп тұрған. Енді бір кезде екі баланы ертіп штабқа кіріп бара жатқанын көрдім,— деді солдат оң жағындағы ақ үйге қарап.

- Рақмет!— деп, Анна Ивановна солдатқа алғысын айтты да, штабқа қарай жүгірді. «Бұлар бір қылмыс істеп қойды ма, штабқа неге әкетті екен?»— деген оймен келіп, Анна Ивановна штабқа кірді. Алдыңғы бөлмеден ешкімді кездестіре алмаған соң, төргі бөлменің есігін ашып еді, бір подполковник отыр екен.

Подполковник келген әйелдің кім екенін айтпай-ақ түсіне қойды да:

- Саламатсыз ба? Балаларыңызды іздеп жүрсіз бе?— деді. Анна Ивановна сәлемдесті де, подполковник алдында жазықты адамдай:

Иә, балаларымды іздеп келіп едім. Екеуінің де сотқарлығы жоқ еді,— деп балаларын ақтап сөйлей бастады.

- Жоқ. Олар сотқарлық жасаған жоқ,— деп, подполковник балалардың штабқа қалай келгенін, олармен ұзақ уақыт әңгімелескенін, өз басындағы қайғысын айтты Анна Ивановнаға. Сонсоң:— Бұлар артиллеристердің балалары екен. Біздің артиллерия полкына қалдырыңыз балаларды. Біз тәрбиелейік,— деді подполковник. Анна Ивановна да біраз уақыт бойына подполковник алдында көзіне жас ала отырып, іштегі мұңын ақтарып салды.

- Балаларды сіздерге бере алмаймын ғой. Өзіңіз көріп отырсыз, ол екеуінен басқа менің нем қалды. Кімге сүйенем? Кімім бар менің? Әрине ашығармыз, тарығармыз. Мұнан жаман күндерді де басымыздан кешірдік. Ашығып та көрдік. Жарық дүние көрмей жер асты үйде де тұрдық. Аңша бұта-қарағанды паналап та жүрдік. Қазір оған қарағанда құдайға шүкір, аш болсақ та, жалаңаш болсақ та жарық дүниеде еркін жүре аламыз ғой. Қара жұмыс істесем де екеуін аш-жалаңаш қылмаспын. «Полкке алайын, қамқорлық жасайын»,— дегеніңізге көп рақмет. Олар тағы бір жаққа кетіп қалар,— деп Анна Ивановна орнынан көтеріле берді.

- Сіз әлі де ойланып көріңіз. Соғыс болса әлі де жүріп жатыр. Бористі қалдырмағанмен Сережаны қалдырыңыз. Бористі тәрбиелеп жеткізсеңіз де үлкен еңбек істеген боласыз. Ал Серік болса жетім бала. Өзіңіздің балаңыз емес. Біздің артиллеристің баласы ғой. Біз оны бір соғысқа салады деп ойлайсыз ба? Тамағы аш, киімі жырттық болады дейсіз бе? Штабта жүреді. Соғыс біткен күні оқуға жібереміз. Ол да артиллерист болып шығады әкесі сияқты,— деп подполковник партизан ананы үгіттей бастады...

Анна Ивановнаның іші алай-дүлей. Оның көз алдына өткен өмір елестері келіп-кетіп жатыр.

«...Өзі туған Зазулин селосы. Комендатура. Комендант өзіне таяп келіп, өзін жақтан салып жіберді. Көзінің оты жарқ ете түсіп, көзі қарауытып, есеңгіреп қабырғаға барып сүйенді Анна Ивановна. Сол сәтте «мама» деген

Серіктің ащы даусы құлағына келді. Көзін ашып қарады. Серік екі алақанымен бетін басып «мамалап» шыңғырып тұр».

Жоқ, жолдас подполковник, Серік менен тумаса да, туғандай боп кеткен бала. Ол мені өлімнен алып қалған. Мен де оған пана да, ана да болып келемін. Оны сіздерге бергім келмейді. Бере алмаймын. Олар қайда болса, мен сонда, мен қайда болсам олар сонда болулары керек! Серікті бере алмаймын, оған қолқа салмаңыз!— деді ана үзілді-кесілді жауап айтып, жыламсырап, көзін сүртіп отырып. Анна Ивановнаның көнбесіне көзі жеткен соң:

- Жарайды. Балаларыңыз өзіңізге болсын. Бірақ балалардың тағдырын біліп отырайық, сіздің адресіңізді жазып алайын, біздің полк адресін сіз жазып алыңыз. Хабарласып тұрайық,— деп, подполковник полк адресін Анна Ивановнаға жазып беріп, оның адресін блокнотына жазып алды да:— Балаларыңызға киім тіккізіп жатырмын, біздің полктан артиллерист балаларына ескерткіш болсын. Олар мынау қарсы үйде,— деп, штаб бастығы терезеден қарсыдағы сабан шатырлы үйді нұсқады. Анна Ивановна орнынан тұрып:

- Сізге көп рақмет! Жақсылығыңызды ұмытпаспыз! Рақмет. Хош, сау болыңыз, жортқанда жолыңыз болсын,— деп штаб бастығымен қоштасты да, тез-тез басып сыртқа шығып кетті.

Балалардың киімі ертеңге дайын болатын болды. Анна Ивановна Серік пен Бористі ертіп көшеде келе жатты. «Қызыл Армия — халық армиясы, халықтың қорғаушысы. Қызыл Армия халықтан шыққан, халық үшін қызмет істейді деген осы-ау. Кешегі неміс армиясына, тіпті неміс азаматтары жақын бара алды ма? Жоқ, олардан халық қорқатын. Оларды көрмеуге тырысатын бейбіт халық. Міне, біздің армияны айтсаңшы! Былай қарағанда оларға ешбір қатысымыз жоқ сияқты, бірақ әлгі подполковниктің соншама жылы қарсы алып, қаншама қамқорлық жасағаны халықтан, өзіміздің еңбеккер халықтан шыққандығы ғой»,— деп ойлады Анна Ивановна ішінен.

Анна Ивановна Переяслав қаласындағы май заводына жұмысқа орналасты. Бұрынғы май заводынан еш нәрсе қалмаған. Қаладан шегінер алдында заводты неміс сойқандары қиратып, тас-талқанын шығарып кеткен. Енді сол қираған заводты қалпына келтіру керек. Жұмыс көп, бастан асады. Оның үстіне біздің партизандар мен Қызыл Армиянын ерекше соққысынан шегіне қашқан жаудан алып қалған сиыр сүті заводқа түсе бастады. Одан май, ірімшік кәдімгі қол күшімен жасалады. Бұл заводта Анна Ивановнадан басқа Похолок Татьяна, Широконос Надежда, Матузька Татьяна сияқты партизанкалар да жұмыс істейді. Серік пен Борис Днепрден қармақ пен балық аулап, кешке бір шелек шабақ әкеледі. Үшеуінің негізгі қорегі сол. Оны асып та, қуырып та жейді. Көп кешіккен жоқ, октябрь айының аяғында

қалада он жылдық мектеп ашылды. Серік пен Борис мектепке барып оқу оқитын болды.

Соғыс жүріп жатыр. Днепр бойы күндіз-түні бомба астында күңіреніп жатыр. Қала үстінен екі жақтың самолеттері жүздеп ұшады. Әр сағат, әр минут самолет гуілімен жарыса өтіп жатыр.

Бір жетіден соң жағдай басқаша боп өзгерді.

Енді жау самолеті күн сайын сирек көрінетін болды. Майдан шебі Днепрдің оң жағына көшті. Сонан біртіндеп батысқа қарай алыстай берді, алыстай берді.

Анна Ивановна қаншалықты шаршап жүрсе де, осы кездерде көңілдене бастады. Өйткені енді көп ұзамай өзі туған Зазулин селосы азат етіледі. Онда Анна Ивановна үшін ең қымбатты нәрсе бар. Ол оның партиялық билеті. Оған село азат етілген күні Анна Ивановна барады. Мұқият тығып қойған жерінен оны алады. Сосын қайтадан сүйікті Ленин партиясы солдаттарының сапына тұрады. Міне, партизан ананың ендігі асыға күтіп жүргені осы еді.

- Мама, сүйінші, Иван атамның селосы азат етіліпті. Атама барамыз,— деп, Борис алдыңғы бөлмеде тамақ пісіріп жүрген Анна Ивановнаның мойнына жүгіріп барып асыла кетті.

- Оны қайдан білдің, алтыным,— деп, Анна Ивановна да елең ете қалды. Ол сенбей тұр.

Тындашы, мама, радиодан хабарлап жатыр,— деп Борис мамасының қолынан ұстай алып, төргі бөлмеге қарай жетектеді. Сол кезде соңғы хабарды ырғағымен радиодан асқақтата оқып тұрған Левитанның даусы: «...Соңғы хабарды оқыған Левитан»,— деп барып тына қалды. Анна Ивановна соңғы хабарды ести алмай қалды. Оқуға кеткен Серік те естіген жоқ. Анна Ивановна Бористің сөзіне сенді. Борис өтірік айтпайтын. Бірақ сол сәтте Анна Ивановнаға көңілсіздік те пайда бола кетті. Ол Бористің басынан сипап тұрып, көзіне жас алды. Анна Ивановнаның бетінен сырғып барып өзінің бетіне тамып кеткен ыстық тамшыдан ғана мамасының жылап тұрғанын сезді Борис. Сосын Борис: «Мамам неге жылайды? Тегі мамам да мен сияқты өз папасын сағынған екен ғой?»—деп ойлады. Нағашы атасын немістердің өлтіргенін Борис естіген жоқ, білмейтін еді. Анна Ивановна: «Иван атаңды немістер өлтірген»,— деп айтпақшы болып оқталды да, жас бала көңіліне қаяу салмайын деп, кезінде айтпады. Иван атайларын Борис те, Серік те жақсы көретін. Ол кісі де ақ көңіл, бала сияқты адал адам еді. Әсіресе, балаларды жақсы көретін. Балалармен балаша ойнайтын. Онда он шақты күн болғанның өзінде екі баланың көңілін тауып баурап әкеткен еді. Ақыры сол балалар үшін жау қолынан қаза тапты. Анна Ивановна әкесінің өлімін көре

алмаған. Соңынан, бір жылдан кейін партизандар қатарында жүрген кезінде отряд командирі мен отряд комиссары естірткен.

Анна Ивановна катты қайғырды, егіле жылады. Қанды балақ басқыншыларға, олардың қолына ұстап берген азғын Тамараға деген қарғысын аяған жоқ. Сосын Анна Ивановнаның көз алдына Тамараның құбыжық бейнесі елестей кетті де, ол көзінің жасын сүртіп, кектене есік жаққа қарады. «Аз күнге сұранып барып, селодан билетімді алып қайтайын. Екі жүзді азғын қайда кетті дейсің, оны өкімет орнына ұстап берейін. Барғанда да, екі баланы ерте бару керек, тірі екенімізді ол азғын көрсін»,— деген қорытындыға келіп, Боряның тамағын берді де, жұмысына кетті.

Сол күні Анна Ивановна завод директорынан он күнге сұранып, Борис пен Серік үшеуі майдан шебіне кетіп бара жатқан машиналардың біріне түсіп, туған селосына жүріп те кетті.

Селода сау үй қалмапты. Не бір сәулетті үйлердің орнында топырақ үйіндісі жатыр. Үй орнында әр жерде пеш мұржалары осы жерде бұрын үй болғандықтың белгісі ретінде сорайып-сорайып тұр. Күре жолдан алыс кейбір үйлер аман қалыпты. Аман қалған үйлер терезесіне айқұш-ұйқыш қағаз жапсырып тастапты. Соған қарағанда бұл селода артиллерия айқасы, ауа шабуылы болғанға ұқсайды.

Сөйткенмен селода тіршілік бар екені көрініп тұр. Әр үй маңында адамдар көрінеді. Біреулер үйдің қабырғаларын қалап жатса, екінші біреулер үйлерінің төбелерін жауып жүр. Машина үстінде келе жатқан Анна Ивановна өз үйінің орнын да көре алмады. Сол кезде оның жүрегі су ете түсті. «Жендеттер шие бағын да жойып жіберді ме екен» дегендей, шарасы кең көзін үйдің артқы жағына аударды. Бақ аман, бірақ сиреп қалған сияқты. Анна Ивановнаның онан әрі жүргісі келмей, машина кабинасының төбесінен тоқылдатып ұрды. Машина кенет тоқтай қалды. Анна Ивановна машинадан түсті. Серік пен Борис те машина қорабынан секіріп, жерге түсе қалды. Машина жүргізуші солдатка үшеуі бірдей қатарласа алғыс айтты, машина ілгері қарай жүріп кетті.

Анна Ивановна екі баланы ертіп бақша ішімен өзі туған үйдің орнына келді. Үшеуі аң-таң. Үй орнында уатылған кесектер, қап-қара болып күйген тақтай сынықтары ғана үйіліп жатыр. Ортасында «мен мұңдалап» пеш мұржасы сорайып тұр.

- Мама, зеңбірек оғы тиіп үй күйіп кеткен ғой деймін,— деді Борис таңырқап.

- Жоқ, зеңбіректің оғы тиген жоқ. Немістер өртеп жіберген,— деп, Анна Ивановна көз жасын балаларға көрсеткісі келмей, теріс айналып кетті.

- Атам қайда?— деп, Борис «үйі өртенген соң, біреудің үйінде шығар» дегендей, маңайдағы үйлерге көз жіберді.

- Атаң, атаң сорлы да жоқ!— деді егіліп жылап тұрған ана. Бар жауабы сол-ақ болды. Онан әрі тіл қата алмады. Оның даусы, әдеттегідей емес,

дірілдеп әзер шықты. Балалар да мамаларының жылап тұрғанын, бір сұмдықтың болғанын сезіп, онан өрі еш нәрсе сұрамады. Томсарып-томсарып біріне-бірі сұраулы пішінмен қараумен болды. Анна Ивановна біраз уақыт егіліп жылап тұрды да:

- Сережа, біз анадағы орамалды қайда тығып едік?— деп баққа қарай беттеді.

- Орамалды ма, оны анау жуан ағаштың түбіне тыққамыз — деп, ол Анна Ивановна мен Бористі ертіп, бір жуан алмұрт ағашының жанына алып келді. «Осы жерге тығып па едік?»— деп Анна Ивановна әлгі ағаштың түбіне қарап ойланып қалды. Мамасының екі ойлылау болып тұрғанын түсіне қойған Серік:

- Мама, дәл осы жер,— деп қолымен әлгі ағаштың түбін қаза бастады. Сонда ғана Анна Ивановна «болса болар» дегендей, Серікке сүйсіне қарады да:

Тоқтай тұр. Күрекпен қазбаса болмайды. Сендер осы арада тұра тұрындар, мен Параска апайдың үйінен күрек алып келейін,— деп, көршілес үйге қарай кетті. Кетіп бара жатып, Серіктің соншама жершіл екеніне тағы бір таңғалды.

Мамалары ұзап кеткен соң, екеуі жан-жақтарына қарап біраз тұрды. Сәлден соң:

- Сережа, Иван атам қайда екен?— деді Борис мұңайып. Серік иығын қиқаң еткізді де қойды.

- Үйді өртегенде атамды да өртеп жіберген ғой иттер,— деп, енді Борис екі жұдырығын түйіп тұрып кектене сөйледі.

- Онда атам қашпай ма?

- Қайдан қашады. «Олар үйдің сыртынан бекітіп қойып өртейді» дегені қайда бізге Василий ағай,— деп дәлелдемекші болды өз ойын Борис.

- Біздің Иван атай оған көне қоймас. Ол шатырды тесіп шығып кетер. «Азамат соғысы кезінде осы үйдің шатырына тығылдым. Сосын қарақшылар үйге кірген кезде шатырдан шығып, алдыңғы жылғы біз сияқты, бақ ішімен қашып құтылдым»,— деп бізге әңгіме айтып беріп еді ғой. Иван атам ақылын табады,— деп, Серік атасын өлімге қимай тұр. Осылай екеуі таласып тұра берді, Анна Ивановна көрінбеді. Не заматта үйден Анна Ивановна шықты да, соңынан бір әйел ере шығып, қолын село ортасына қарай сермеп бірдемелерді айтып жатты. Оның сөзін Анна Ивановна ұйып тыңдап тұрғанға ұқсайды. Әлден уақытта темір күрек алып Анна Ивановна да келді- ау. Келе үшеулеп ағаш түбін қазып жүріп, іздеген орамалдарын тауып алды. Сыртына ораған клеенкасын алып тастады да, орамалдың бүктеуін жазып, билетін қолына алғанда ғана Анна Ивановнаның жүрегі орнына түскендей болды. Көршінің күрегін апарып берді де, Анна Ивановна Борис пен Серікті ертіп, тура сельсовет кеңсесіне қарай беттеді.

Сельсовет кеңсесіне келсе, совет председателі Василенко атаймен бірге үш-төрт әскери адам отыр екен. Анна Ивановнаны көре салып:

Е, қызым, Анечка, тірімісің? Жаңа ғана сен туралы мына кісілерге айтып отыр едім. «Кімді айтсаң сол келеді» деген, келе қалғаныңды қарашы!- деп, Василенко қолын беріп амандасты да:— О, мына солдаттар да келген екен ғой,— деп, Серік пен Бориске де қол берді. Сонсын Василенко қарт қалбалақтап соңғы келген үшеуін орындыққа отырғызды да, әскери адамдарға Анна Ивановнаны таныстыра бастады.

- Сіздің келгеніңіз жақсы болды. Біз Армияның бірінің ерекше бөліміненбіз. Осы аудан, оның ішінде осы селода болған басқыншылар айуандығын анықтау үшін бөлінген комиссия мүшелеріміз. Біздің қолымызға түскен осы селонның бұрынғы старостасы Чуляк, оның қызы Тамаралардың қылмысын анықтау үшін сіз бізге керек едіңіз,— дей берген капитанның сөзін бөліп:

- Ол жауыздар қазір қолға түсті ме?— деп сұрады Анна Ивановна, орнынан ұшып тұра келіп.

- Қолға түсті. Қайда қашып құтылады дейсіз,— деп жауап қатты әлгі капитан . Анна Ивановна жүрегі енді орныққандай болып, орнына қайта отырды.

- Жергілікті халық та оларды қаралап, жауыздықтарын мойындарына қойып жатыр,— деп жалғады сөзін капитан.— Дегенмен, басқыншыларға олардың ұстап берген адамдарының бірі де тірі қалмаған. Жендеттер олардың барлығын да дарға асып, атып өлтіріп үлгіріпті. Солардың ішінде сізбен ғана кездесіп отырмыз. Бұл жөнінде сіз бізге үлкен көмек көрсетер деп сенеміз,— деп аяқтады сөзін капитан.

- Жолдас капитан, әрине, көмектесемін,— деп, Анна Ивановна Тамара мен қарт азғын Чуляктің қылмыстарын айта бастады. Екінші бір капитан мен тағы бір аға лейтенант Анна Ивановнаның аузынан шыққан дәлелді анықтамасын жазып отыр. Партизан ана болған оқиғаның айы- күні, тіпті сағатына дейін көрсете айтты. Ол анда-санда: «Солай емес пе еді, Серік», «Есіңде бар ма, солай емес пе еді, Борис?» деп айтып отырған сөзін екі баласына алма-кезек мақұлдатып отырды. Анамен бірге осыншама қантөгіс жойқын оқиғаға куә болған осы екі балаға комиссия мүшелері қайран қалды. Анна Ивановна айтып отырған ұзақ сонар оқиғаның бір жерінде олар екі балаға жандары ашып мүсіркесе, енді бір жерінде олардың ерлігіне, тапқырлығына таңқалып риза болып отырды.

Сол күні селолық совет председателі Василенко бастаған село халқы жиналып Анна Ивановнаның жау қолынан қаза тапқан әкесі Иван Дементьевич Полищуктің сүйегін тауып, селонның орталық алаңындағы туысқандық зиратына әкеліп жерледі. Селонның әр тұсынан жерлестер келіп марқұмның басына гүл қойды. Еске түсіре келген село адамдары Анна Ивановнаға көңіл айтып кеш тарады.

Анна Ивановна Переяслав қаласына қайтып келген күні анадағы артиллерия штабы бастығына хат жазды. Хатында Переяслав май заводында смена мастері болып жұмыс істейтінін, Серік пен Борис оқу оқып жүргенін,

туған селосына барғанын, ондағы көрген-білгенін айта келіп, подполковникке өздерінің соңғы тұратын адресін білдірді. Хатты почтаға салып жіберді де, бір кезде өзіне қамқорлық көрсеткен адамнан хат күтті. Онымен хабарласқысы келді.

Полк штабынан көп кешікпей-ақ хат келді. Онда полк жеңіспен батысқа кетіп бара жатқанын, полкке гвардия атағы беріліп, полк офицерлері мен жауынгерлерінің наградталғанын жазыпты. Хаттың соңында: «...Анна Ивановна, екі артиллерист баланың әкелерін іздеп Москвадағы әскери анықтама басқармасына қатынас жаздым. Олар табылып жақсы хабар бола қалса, тез хабарлаймын. Балалардың әкесінен үміт үзбеңіз...»,— деген жерін оқығанда, зарыққан, жабыққан ана әлденеден үміттенгендей болып қуанып кетті. Осы бір соңғы жылы сөздерді қайта-қайта оқи бергісі келді. Сөйтіп отырып «Оларды подполковник қалай іздеп жатыр? Біреуді іздеу үшін оның аты-жөнін, бұрын қайда тұрғанын білу керек шығар?!— деген оған бір шымшытырық ойлар келе қалды. Енді ана ойға шомып, подполковникпен штапта қалай кездескенін, оған өзі не айтқанын, өзіне подполковник не дегенін есіне түсіре бастады.

«Иә, подполковникке барлығын айтыппын. Олардың аты-жөндерін, Каменец-Подольскі қаласынан шекараға — майданға аттанғанын, полк нөмеріне дейін айтқамын, ол блокнотына бір нәрселерді анда-санда жазып қойып отыр еді, сонда осының барлығын жазып алған екен ғой. Өзі де семьясынан қапыда айырылған қайғылы адам еді, менің қайғыма да ортақ екендігін көрсетті. Николай Семенович, саған тағы да көптен-көп рақмет! Жеңістен-жеңіске жетіп, мерейің үстем болсын! Аман бол!»— деген тілекпен аяқтады сол бір сәттегі ойын Анна Ивановна. Енді ана бұрынғыдай емес, көңілденіп сала берді.

Бірақ оның осы қуанышты хабарды Серік пен Бориске қалай да айтқысы келмеді. «Кім біледі, екеуінің әкелері табылса жақсы, табылмаса екеуінің сәби жүректерін уақытша алдағандай болам ба? Қазір екеуі ешбір ойдан аулақ, тып-тыныш оқуларын оқып жүргенде, тағы да көңілдерін алаң қылмайын. Әсіресе Серік ойлы бала, оған әзірше ой салмай-ақ қояйын. Не болса да істің ақырын күтейін»,— деген оймен жүре берді.

Күн артынан күн ел көшіндей өтіп жатты. Сол күндердің бірінде подполковник Красюктен хат келді. Ол хатында: «...Москвадан хабар алдым. Серіктің әкесі табылды», деген жерге келгенде, Анна Ивановна қуанып кетіп хатты кеудесіне баса қойды да, әлгі жерден былай қарай тағы оқыды. «...Бористің әкесін әлі іздестіріп жатырмын»,— деген сөйлемін оқып ана кідіре қалды. «Бұл қалай? Екеуі бір емес пе еді? Бір полкта еді ғой? Бірі табылып, бір табылмағаны қалай?» деп сұраулы ой шырмауына оралып барып хатты әрі қарай оқи берді. «... Подполковник Мергенбаев Жомарт үшінші Украина майданының Н. бөлімінде полк командирі екен. Серіктің әкесі екенін анық білдім. Дивизия штабындағы рация арқылы Мергенбаевтың өзімен ауызба-ауыз сөйлестім. Серіктің жайын айттым. Сіздердің адрестеріңізді бердім. Өзі төрт-бес күнге сұранып сіздерге барып қайтамын

деді. Күтіңіздер, екі-үш күнде барып қалар. Серікті менің атымнан құттықтап, бетінен сүюіңізді өтінемін. Тағы толық хат жазармын. Бірнеше минуттан кейін шабуылға шығамыз. Уақыт болмай хатты қысқа жазып отырмын, кешіріңіз. Сәлеммен Красюк»,— деп қол қойыпты.

Бұл демалыс күні еді. Серік пен Борис мектеп маңында доп ойнап жүрген. Анна Ивановна хатты тағы бір анықтап оқыды да, оны төрт бүктеп қалтасына салып, сыртқа шықты. Ол тура мектепке қарай беттеп келе жатты да, тағы ойға шомды. «Серікке айтсам, ол сөз жоқ қуанар. Кішкентай жүрегі тайша тулап, қуанышы қойнына сыймас. Сонда Борис қандай күйде болады? Оған да ес кіріп қалған бала, ол да әкесін ойлайды ғой. Қой, бітіп келе жатқан жараның аузын ашпай, әлде де болса тұра тұрайын. Серіктің әкесі келе қалса, онда көрермін. Әлде де сабыр етейін»,— деп ана кейін қайтты. «Мергенбаев полк командирі. Ол қай полк? Бұрынғы 198-артиллерия полкы болса, онда оның командирі полковник Лысенко қайда? Ол полктың комиссары менің сүйікті Степаным қайда? Олар әлде майданда құрбан болып кетті ме? Жоқ, олай болмас»,— деп сүйген жарының жоқтығын жамандыққа жорығысы келмеді. Оны өлімге қимады. Оның көзіне ыстық жас келіп іркіле қалды. Ол Москваға екеуін де іздеп хат жазды. Екеуі бір полкта болатын. Сонда Мергенбаевтың қазір қайда екенін білген Москва, комиссар Савченконың да қайда екенін білуі керек еді ғой?.. «Әлде комиссар туралы Красюк жаман хабар алып, маған хатқа жазғысы келмеді ме?..»— деген суық ойға тірелігі барып, «Жоқ, ондай жаман хабар алмаған шығар»,— деп, ол ойдың тұйығынан да тайқып шықты. Сосын «Мергенбаевты күтейін. Ол Степанның қайда екенін біледі ғой»,— деген қорытындыға келді.

Күткен көп күндердің бірінде таң сәрісінен есік қағылды. Ұзақ таңды көзімен атқызатын Анна Ивановна төсегінен тұрып, «Бұл кім болды екен, ертемен есік қаққан? Бірдеме сұрай келген көршілердің бірі ме? Әлде Сержаның әкесі келіп қалды ма?» деген екі ұшты оймен есікке келді де:

- Бұл кім?— деді.

- Анна Ивановна, есік аш, мен ғой, Варя,- деген көрші әйелдің даусы естілді есік сыртынан. Тағы сіреңке сұрай келген ғой»,— деп ойлаған Анна Ивановна:

- Сіреңке жоқ. Пештен шала алмасаң,— деп есік ашты.

- Анна Ивановна, сіреңке сұрай келгенім жоқ. Сыртта сізді бір командир іздеп келіп тұр. Сержаның әкесі болу керек, сол сияқты қара,- деді еңтігіп-демiгiп сөйлеген көрші әйел. Анна Ивановна қуанғанынан:

- Варечка, сол Серіктің әкесі ғой, күтіп жүргенбіз. Саған рақмет. Қазір шығайын,— деп киінуге кейін қарай жүгірді. Көрші әйел үйден шығып кетті. Анна Ивановна тез киінді де, құшақтасып ұйықтап жатқан Серік пен Бористі оятпастан үйден шықты. Анадайда көрші әйелмен сөйлесіп тұрған офицер Анна Ивановнаны көріп, көшеде тұрған жеңіл машинаның жүргізушісіне

«бері бұр машинаңды» дегендей, оң қолымен белгі берді де, үйге қарай беттеді.

- Қымбатты жолдас Мергенбаев!— деп Анна Ивановна қатты дауыстап жіберді де, келген офицерді құшақтай алып, егіліп жылап қоя берді. Өлім-жітім көріп қайғылы болған екі жан бірін-бірі құшақтап ұзақ тұрды. Офицер де көзіне жас алды. Не заматта барып амандасуға шамалары әзер келді.

Анна Ивановна, балалар қайда?— деді подполковник Мергенбаев. Анна Ивановна орамалымен көзін сүртіп тұрып:

- Үйге жүріңіз. Екеуі де ұйықтап жатыр,— деп үйге қарай бұрылды. Сонда ғана барып «балам шынында бар екен» дегендей, Жомарт қуанып кетті. Машина да келіп есік алдына тоқтады. Анна Ивановна үйге бұрынырақ кірді де, өз төсегінің үстіне көнетоз одеал жаба салып, келген қонағын өздері жататын төргі бөлмеге шақырды. Бұл сәтте екі бала бірін-бірі құшақтап таңертеңгі тәтті ұйқыда жатыр еді. Жомарт Серігін — жалғыз баласын көріп жүгіріп барып құшақтай алып бетінен сүйіп жатыр. Сол кезде Борис оянып кетті де, көзін уқалап, жанындағы Серікті сүйіп жатқан адамға қарай қалды.

- Боря, сенбісің?— деп, Жомарт Бористі құшақтап екі бетінен алма-кезек сүйді. Сонда ғана Борис Жомартты танып:

- Сережа, папаң келді, ура!— деп айқайлап жіберді. Бористің қуанышты даусынан Серік те оянып кетіп, көзін уқалап ұйқысын аша алмай отырды да, бір кезде әкесін танып:

- Папа!— деп дауыстап әкесінің мойнынан құшақтай алды. Серік «папалап» жылай берді, жылай берді. Анна Ивановна да жылап тұр. Серіктің «папалаған» даусы Жомарт пен Анна Ивановнаның сай-сүйегін сырқыратты. Жомарт Серігін аймалап көтеріп алды да, не істерін білмей, екі бетінен кезек-кезек сүйе берді.

- Сережа, келдім, жылама!— дей берді ол, баласының қуанғаннан жүрегі жарылып кетеді екен дегендей оны уатып. Екі семьядан қалған қайғылы төрт жанның ойламаған жерден кездесуі осылай болды. Әке мен баланың, бала мен ананың шері ұшан-теңіз. Сол шерді тарқату оңайға түспеді. Жомарт пен Анна Ивановна қинала отырып, біріне-бірі көңіл айтты. Бірде қуанышты, бірде қайғылы әңгімелер қабаттасып жатты. Ақылды ана бар қайғысын ақылға жеңдіріп өзін-өзі тоқтатты да, стол басында шай ішіп отырып, болған оқиғаның барлығын Жомартқа айтып берді. Жомарт та өз семьясы тағдырының шет-жағасын рация арқылы сөйлескенде подполковник Красюктен естіген болатын. Жомарт бұл ел басына туған қаһарлы күндерде Серігін тауып алғанына да шүкірлік етіп, Жамал қайғысын жеңілдеткісі келді.

Анна Ивановна, уақыт солай! Бір ғана біз емес, бүкіл совет халқы, қала берсе жер жүзі қарапайым халықтарына келген бір зор апат болды. Жандай жақсы көретін адамдарымыздан айырылған жалғыз біз емес. Фашизм, бас кесер Гитлер лаңы жұртты қан қақсатты. Бекініңіз, жылағанмен, қайғырғанмен Степан Сергеевич қайтып келмейді. Сол сияқты қанша қайғырсам да енді маған Жамал тіріліп келер ме?! Келмейді! Енді Борис пен

Серік аман болсын! Солардың тілеуін тілейік. Біз жыласақ, біз қайғырсақ, бұлар да шерлі болып жүдеп кетеді. Ауруға шалдығып кетулері де мүмкін,— деп Жомарт Анна Ивановнаға тоқтау айтты.

- Солай ғой, бірақ өлігін көре алмаған соң адамға қиын болады екен,— деп күрсінді ана көзінің жасын сүртіп отырып. «Степан Сергеевичтің өлімін қалай естіртер екенмін»,— деп қатты қиналып келген Жомарт ыңғайын тауып естірткеннен кейін, сол бір соғыстың бірінші күнін еске түсіргісі келді.

- Есіңізде ме, Анна Ивановна, 22 июнь күні таңертең қаладан шығып кетіп едік қой. Шекараға жақындай бергенде-ақ шабуыл жасап келе жатқан жау әскерінің алдыңғы бөлімдерімен соғыс басталып кетті. Сақадай сай келе жатқан жаудың танкалы құрамалары өйтіп-бүйткенше болмай, бізге тап берді. Бетпе-бет белдескен ұрыста зеңбіректеріміз іске аспады, көдемізге жарамады. Неміс танкалары оңды-солды бізді жайпап жіберді. Біздің полктан не бәрі он шақты адам ғана қалды. Сол алғашқы айқаста полк командирі оққа ұшты. Степан Сергеевич танк қирататын гранатпен жаудың төрт танкасын табан астында талқандады. Сол сәтте сол жақтағы ағаш ішінен шыға келген бір танк Степан Сергеевич тобына, өздері де төрт-бес-ақ адам еді, тап берді. Олардың гранаталары болмай қалды ғой деймін, танкіге винтовкадан оқ ата бастады. Сол сәтте танкіге орнатылған ірі калиберлі пулеметтен жау оқты боратып жіберді. Комиссар бастаған жауынгерлер түгелімен сол арада ерлікпен Отан үшін қаза тапты,— деп барып, Жомарт астыңғы ернін тістеп, басын шайқап көзіне жас алып, орамалмен бетін жаба сұртты. Анна Ивановна егіліп жылап отыр. Серік пен Борис сырттағы машина маңында еді, бұл әңгімені олар естіген де жоқ.

Сонан,— деп жалғады сөзін Жомарт,— менің жанымда қалған жауынгерлер жауға қарсы аянбай оқ атып, жау танкісін өзімізге қарай беттетпеді. Сөйтіп, жан алып, жан беріп тұрғанымызда артымыздан күш келіп жаудың бетін қайтардық. Жауды өкшелеп қуып бара жатқанымызда менің оң жақ санымнан оқ тиіп ауыр жараландым. Жүруге жарамай, көп өлік арасында қансырап жата бердім. Қанша уақыттан соң екені есімде жоқ, бір кезде майдан даласынан өлік жинап жүрген өзіміздің әскерлер келіп мені бір жерге алып келді де, менімен төрт адамды самолетке салды. Сонан соң не болғанымды білмеймін, бір далалық госпитальда жатқанымды бірнеше күннен кейін бір-ақ білдім. Санымнан операция жасап, таңып тастапты. Оң аяғым ап-ауыр, қозғалсам сырқырап ауырады. Госпитальда сол жатқаннан жата бердім. Госпитальды бір жерден екінші жерге көшіре берді. Сонан есімді жинаған соң, Жамал мен Серікті іздеп елге хат жаздым. Әкем Жамал мен Серіктің елге келмегенін, олардан хабарсыз екенін айтып хат жазыпты. Жамалды осылай жоғалтып жүре бердім. Екі ай дегенде жарам жазылып жүруге жарадым. Госпитальдан шығарып, бір артиллерия полкына штаб бастығы етіп тағайындады. Бір айдан соң подполковник атағын беріп, сол полктің командирлігіне ауыстырды. Бұл полк та талай кескілескен ұрыстарға

катысып, көптеген шығынға ұшырап жүрді. Шығынның орнын талай рет толтырып, ұрысқа шығып отырдық. Осы Днепрден өтуде ерекше көзге түсіп полкке гвардия атағы берілді. Полкымыз «Қызыл ту» орденімен наградталды. Офицерлеріміз бен жауынгерлеріміз де талай рет наградталды. Қазір осы полктың командирімін. Серік пен Жамалды қалай, қайдан іздерімді білмей жүруші едім. Бір күні подполковник Красюктен хат алдым да, сол күннің ертеңінде өзімен рация арқылы сөйлесіп, сіздердің хабарларыңызды естіп қатты қуандым. Менің бұл халімді дивизия командирі жақсы білуші еді. Қуанғанымнан сол кісіге барып жағдайымды айттым. Мен сұрамай-ақ: «Екі күнге босаттым. Барып баланды тауып ал», - дегені. Мұндай өмірімде қуанбаспын да! Екінші эшелонда тұр едік. Орныма комиссарды қалдырып, бері қарай тартып отырдым. Жолда подполковник Красюктің штабына соғып, ол кісіге де алғысымды айттым. Міне, Анна Ивановна, қиын қыстау күндерде Серігімді паналатып бауырыңызға басыпсыз. Әке орнына — әке, шеше орнына — шеше болыпсыз. Сіз болмасаңыз Серіктің күні не болатын еді?! Сізге бір ғана рақмет айту аз сияқты. Сіздің бұл жақсылығыңызды немен ақтарымды білмей отырмын, деп қиналды Жомарт Анна Ивановна алдында.

— Сіз сонша қиналмай-ақ қойыңыз. Бұл істегендерімнің барлығы менің аналық борышым. Бұл әрбір совет адамының борышы. Әрбір партия мүшесі осылай істер еді, егер осындай жағдайға тап болса. Жомарт Мергенбаевич, сізге көп рақмет. Хабарсыз кеткен Степанның Отан үшін ерлікпен қаза тапқанын сіздің аузыңыздан естідім. Сізден басқа мұны ешкімнің аузынан ести алмайтын едім. Өйткені оның өлімін көргендердің барлығы да қаза тапқанын өзіңіз айтып отырсыз. Оның куәсі сіз ғана. Әрине, бұл қайғылы хабар, сонда да менің жұбанатыным, өлмейтін адам болмайды, бәріміз де өлеміз ғой бір күні, Степан өлсе Отан үшін, бақытты болашақ үшін жаумен алысып өлді. Отан солдаттарының алдыңғы қатарында қаза тапқанын көңіліме медеу тұтам. Барлығымыз да сүйікті Отан үшін, коммунизм ісі үшін өлсек армансызбыз дейміз ғой. Олай болса Степан сол Отан үшін, коммунизм үшін белдескен айқаста мерт болды, арманы жоқ деп ойлаймын. Бірақ армансыз адам болмайды ғой, оның да арманы, аңсағаны болған шығар,— деді Анна Ивановна көзіне қайта жас алып. Оны салалы саусақтарымен сығып тастады да, сөзін әрі қарай жалғады,— Дегенмен, ол өзінің жеке басының арманы ғой. Отан мүддесі, халық мүддесіне қарағанда ол не? Степан коммунист еді, комиссар еді — Отан солдаты еді, сол Отаны үшін қаза тапты. Оның үстіне артына өзі сияқты бір Отан солдатын қалдырды. Степанның топырағы торқа болсын! Енді Борисім тірі болса болғаны,— деп Анна Ивановна өзіне өзі тоқтау айтып Жомарттың борышын

женілдеткендей болды. Жомарт көпті көрген бұл ананың соншама ақылды екеніне іштей риза болды. «Соғыстан бұрын екі-үш жыл көрші тұрдық. Онда жай әйелдердің бірі ғана сияқты еді. Кімнің кім екені қиыншылықта көрінеді деген осы-ау. Қандай ақылды, қандай парасатты адам. Міне, адам болса осындай болсын!»— деп қорытты Жомарт Анна Ивановна туралы ойын.

Сол күні Анна Ивановна мен Жомарт арасында ұшан- теңіз әңгіме жібінің ұшығы таусылмады. Сонан әңгіме соңы мұнан былайғы өмірге ойысты. Жомарт Серік пен Бориске, Анна Ивановнаға әкелген сәлемдемесін берді. Енді берілмеген бір нәрсе бар. Оны қалай жөнін тауып берерін Жомарт білмеді. Ол ақша еді. Оны Анна Ивановна алмауы да мүмкін. Анна Ивановна біреуден ақша ала қоятын сұғанақ адам емес. Оны Жомарт біліп отыр. Сонда да қағазға мұқият оралып, екі жерінен айқұш-ұйқыш жіппен байланған түйіншекті Анна Ивановнаға ұсынып:

- Анна Ивановна, анда-мұнда барғандай боласыз ба, мына азын-аулақ ақша еді, жолдарыңызға ұстарсыздар,— деді Жомарт.

- Қойыңыз, мұны қалай? Елде әке-шешеніз бар көрінеді, соларға жіберіңіз. Біз енді қайда барып жатырмыз, ешқайда бармаймыз,— деп ақшаны Анна Ивановнаның алғысы келмеді. Сол сәтте столға сүйеніп тұрған Серік:

- Мама, алыңыз. Әлі елдегі атама барамыз,— деп папасының қолындағы түйіншекті алып Анна Ивановнаның қолына берді. Анна Ивановна енді алмай қайтып берудің жөнін таба алмай, ақшаны Серіктің қолынан алды.

- Ал, Анна Ивановна, менің майдан шебіне қайтар уақытым болды. Ақылдасайықшы, соғыс болса әлі жүріп жатыр. Ел жағдайы өзірше қиын. Мүмкін, соғыс аяқталғанша біздің Қазақстанға, Мерген қарттың үйіне барып тұра тұрсаңыздар қалай болады? Қанша айтқанмен ол соғыс болмаған жер, тұрмыс жағдайына қолайлырақ болар. Мерген қарт ақкөңіл адам, сізді бар ықыласымен қарсы алар еді,— деді Жомарт Анна Ивановнаны неміс бомбасы астында бүліншілікке ұшыраған қалаға тастап кеткісі келмей. Анна Ивановна ойға шомып біраз отырды да:

Жомарт Мергенбаевич, оның жөні келмес. Мына заводқа орналасып қойдым. Сол заводты қалпына келтіру керек. Оның үстіне бастауыш партия ұйымының хатшысы етіп сайлады. Жұмыс көп. Сол қиыншылықтан қашып, өмір жеңілдігін енді іздеуім дұрыс болмас. Мұнан жаман күнде де қиыншылық алдында тізе бүккен жоқпыз. Сіз уақытыңыздан кешікпей полкыңызға барыңыз. Жеңіс күні алыс емес шығар. Біз үшеуміз осында болайық,— деді. Жомарт ананың дәлелді жауабына қарсы ештеңе дей алмады. Елге барайық деп Анна Ивановна келіссе бір сәрі еді, енді Жомарт Серігін тастап кеткісі тағы келмеді. Ол жалғыз Серігінен тағы көз жазып қаламын ба деп қауіптенді. Осы абыр-сабыр асығыс жүргенде оны елге, атасына жіберудің де жөнін таба алмады. Ол өзінің осы ойын Анна

Ивановнадан жасырмады. Анна Ивановна алдында: «Соғыс аяқталғанша Серікті қайда жіберем. Папасы болса кескілескен майданда жүр. Соғыс біткен соң келіп алар», деп ойлағанмен, соңынан бұл ойынан қайтып қалды. «Кім біледі. Сережа бір күні оқыс болып, не болмаса ауырып-сырқап алай-былай болып кетсе, Жомарт алдында қара бет болып қалармын. Сонсоң оның өкініші кетпес. Онсыз да Жомарт Мергенбаевич қайғылы адам. Көз көрмеген өлімнің күйініші де, өкінішіде, күдігі де көп көрінеді. Өз борышымнан Жомарт Мергенбаевич алдында құтылған сияқтымын. Не болса да Сережа әкесінің көзінің алдында болсын»,— деген қорытындыға келді де:

- Жомарт Мергенбаевич, оныңыз дұрыс екен. Өз қасыңызда болсын Сережа. Ол ақылды бала. Штапта болады. Тіпті майдан жағдайы қиын болып бара жатса, елден біреуді шақыртып оны елге, атасына да жіберуге болады ғой,— деп түйді сөзін Анна Ивановна.

Өзім де соны ойлап отырмын. Ад онда, қымбатты Анна Ивановна, менің полкке оралар уақытым да болды, сізге көптен-көп рахмет. Бұл жақсылығыңызды еш уақытта ұмытпаспын. Хат жазып хабарласып тұрамын. Соғыс бітіп қолым босаған күні келемін. Оған дейін де қолымнан келген көмегімді аямаспын. Сіз Серігіме туған анасындай болдыңыз. Мен де Бориске туған әкесіндей қамқорлық жасауға борыштымын деп есептеймін,— деп, Жомарт орнынан тұрды. Борис Серікті үйден құшақтап шықты. Машинаға мінген Серікті Анна Ивановна құшақтап ұзақ жылады. Серік те жылады, Бористі құшақтаған бойы көпке дейін жібермеді. Тағдыры бір екі бала осылай қоштасты. Кешікпей машина орнынан жай қозғалып барып, жүріп кетті. Қолдарын бұлғап қала берген сол бір аяулы екі жанға Серік пен Жомарт та көз жазғанша кол бұлғап, батысқа, майдан шебіне қарай кете барды.

1959 жылдың күзінде Ленинградтан Қазақтың мемлекеттік көркем әдебиет баспасына хат келді. Ол хат маған арналып жазылмағанмен, мені іздеп, сұрау салған хат екен. Оны баспа қызметкерлерінің бірі маған берді. Конверт сыртындағы «Абраменко» деген хат иесінің фамилиясын көре сала, осыдан он сегіз жыл бұрын болған оқиға есіме түсті...

Иә, Абраменко? Абраменко менің досым, майдандас қанды көйлек досым! Онан қалай хат келді? Ол өлген. Ол ерлікпен Отан үшін қаза тапқан. Оның ардақты зайыбы Мария да өлген. Астыртын ұйым ісі үшін жан қиған. Осы шақта қаһарман достарымның жарқын бейнесі көз алдыма елестеп кетті де, бойымды сағыныш билеп орындыққа сылқ етіп отыра кеттім. Көңілім босап, көзіме жас та келіп қалды...

Хатты ашып оқысам: «Мен Николай Абраменконың баласымын. Атым Виктор...»- деп жазыпты бір жерінде. Сонда ғана барып бір кезде ата-анасыз,

панасыз сонау Украинада, Македон селосында қалған кішкентай бес жасар Витя есіме түсті.

Иә, Витя селода қалған. Селодағы адал адамдар Абраменко семьясына жандармдар қанды шеңгелін салып жатқанда, «тым болмаса жас нәрестесі тірі қалсын» деп, сыртта ойнап жүрген Витяны алып кетіп жасырған. Міне, сол кішкентай Витя мені іздеп хат жазыпты. «Бала — өміріңнің жалғасы» деген осы екен. Фашистер Абраменко тұқымын құрта алмапты. Витя тірі қалыпты.

Бір жолы каникулға Киев қаласына барған Витя магазиннен «Переяслав партизандары» деген менің кітабымды кездейсоқ кездестіріп сатып алыпты. Онда өзінің әкесі мен шешесі туралы жазғанымды оқыпты. Менің әке-шешемнің тағдырын білетін адам ғой мұны жазып отырған деген ойға келіп, сол кітапты шығарып отырған баспаға хат жазыпты. Онда «...Мүмкіндігі болса, осы кітаптың авторын тауып алуыма көмектесіңіздер. Әке-шешемнің қайғылы тағдырын ол кісіден тағы да анықтап білгім келеді»,— деп жазыпты. Мен сол күні Витяға хат жаздым. Әке-шешесінің тағдырын бастан-аяқ баяндап, өзін Алматыға қонаққа шақырдым. Ленинградта Витя оқып жүрген Дене шынықтыру және спорт техникумы басшыларына оның жайын айтып, оған көмектесулерін сұрап арнайы хат жолдадым. Көп кешікпей Витядан екінші рет өз адресіме хат келді.

«Елдің айтуы бойынша сізді менің әкем мен шешем де Вася деп атаған көрінеді, сондықтан сізді менің де Вася ағай деп атауыма рұқсат етіңіз,— деп жазыпты хатының басында.— Сөйтіп, Вася ағай, ол кезде кішкентай болсам да сіздер туралы есімде біраз елестер қалыпты. Әлі есімде, бір күні түнде біздің үйде төрт адам отырып ұрыстыңыздар. Ұмытпасам, ұрыс қару-жарак туралы болды. Мен әкемнің тізесіне сүйеніп тұрып тыңдадым. Сонсоң мамам мені алдыңғы бөлмеге алып кетті. Біраздан соң мамам тамақ әзірлеуге айналып кетті. Соны пайдаланып қайта төргі бөлмеге келсем сіздер жоқ екенсіздер. Есік біреу, онан алдыңғы бөлме арқылы шығу керек еді, бұлар қайда кетті деп ойладым. Менен жасырынып қалды ма деп, бөлме ішін шарқ ұрып іздедім. «Папа, папа»,—деп екі-үш рет даусымды шығарып әкемді шақырдым. Сонан кейін ғазиз әкемнің жарқын жүзін көре алмадым! Мамам байғұс та мені жақсы көретін. Мені құшақтап сүйе беруші еді. Сөйтсем, ол да мені тастап кетерін біліп жүрген екен. Сонан өзіңіз жазғандай селода жалғыз қалып қойдым. Мамам мен Галя апайды тұтқынға алып, үйді өртеген күні село адамдары мені жасырып Пи селосына шығарып жіберді. Бір сұмдықтың болғанын білдім. Бірақ амал қанша, сол күннен бастап үш- төрт айға дейін жарық көргенім жоқ. Параска апайдың қарауында болдым. Ол апай бірде шатырға, енді бірде погребке, пеш үстіне жасырып жүрді мені. Папам мен мамамды сағынып жылап та жүрдім. Олар тұрсын өзімді ойнатып жүретін Галя апайға да зар болдым. Параска апайдан талай рет қашып та кетіп көрдім. Бірақ, үй жоқ, папам да, мамам да жоқ, түнде қайтып келіп жүрдім.

Түнде кетіп қалатынымды біліп Параска апай ұрсып, «сені де неміс асып өлтіреді»,— деп мені қорқытты. Сонан былай ол апай не айтса, соны істейтін болдым. Жасырын өмір сүріп жаттым. Параска апай мені тіпті көршілерге де көрсетпейтін еді. Қазір ойлаймын, сол апай талай совет адамдарын жасырған шығар. Өйткені мен танымайтын көп адамдар түнде келіп, сол үйді күндіз паналап келесі бір күндері кешке, әбден қараңғы түскенде кетіп қалып жүрді. Көршілерден жасырғанмен, мені олардан жасырмайтынды. Сол бейтаныс адамдармен бірге жатып, бірге тамақ ішіп жүрдім. Сол апай сондай бір берік адам еді. Қанша уақыт өткені есімде жоқ, бір күні Параска апай: «Біздің адамдар келіп қалған болуы керек, комендант, староста, полицайлар қашып кетіп жатыр. Иттерге сол керек!»— деді.

- Біздің адамдар деп тұрғаныңыз кімдер?— деп сұрадым онан. Ол бетіме таңдана қарады да:

— Қызыл Армияны айтам,— деді қуанып.

Мен тағы ойға кеттім. Біздің адамдар дегенге папамдар, партизандар келеді екен деп қалып едім. Енді Қызыл Армия келеді деген соң бәрібір партизандар сол Қызыл Армиямен бірге шығар деп ойладым. Соның артынан көп ұзамай алыстан зеңбірек даусы естіліп, село үстінен күнде самолеттер ұша бастады. Шатырда соның барлығын естіп жатамын.

Тағы бір жетіден соң селодағы чиновниктер кетті де, селоға майдан шебі келіп тірелді. «Байтал түгіл бас қайғы» дегендей, жандармдардың селоларды тіміскілеп біздерді іздеуге шамалары да келмесе керек. Енді Параска апайдың рұқсаты бойынша көшеде ашық жүре бастадым. Бірақ әр үйге неміс солдаттары орналасып, үй маңынан окоп қаза бастады. Бізді селодан қуып батысқа қарай көшірмекші болды. Жұрт көше бастады. Алдымен староста, полицайлардың семьялары көшті. Днепрдің сол жағынан қашып келе жатқандардың көбі сол азғындар: старосталар, полицайлар, олардың семьялары, туған-туысқандары болатын. Бұлар салт атпен, арбамен артынып-тартынып кетіп барады. Биік көк қалпақты неміс коменданттары да елден тонаған заттарын машиналарға тиеп өтіп жатыр. Солармен араласып Параска апай екеуміз де селодан шықтық. Апай селодан онша ұзап кеткісі келмеді ғой деймін, Пи мен Македон селосы аралығындағы сайға түсті. Бұрын біреудің жарды үңгіп қазған погребі болу керек, бір терең үңгірге мені кіргізіп отырғызды. Өзі шығып, жан-жақты болжап алды да:

- Витя, сен осы арада отыра тұр,— деп өзіміз келген жаққа қарай кетіп қалды. Көп кешікпей жарты қап азық алып келді. Сонсоң үйден ала келген күрегімен шым ойып әкеліп әлгі үңгірдің аузын бітей бастады. Шымның шөптесін жағын сыртқа қаратып қалап, кісі еңбектеп шығарлықтай тесік қалдырды да, үңгірдің аузын бітеп тастады. Біз бұл үңгірде көп жатпадық. Екі-үш күн өткен соң, төңіректе атыс басталып кетті де, «уралаған» дауыс шықты. Параска апай құлағын түріп отырды да:

Қызыл Армия келіп қалды ғой деймін. Мынау біздің әскерлердің даусы. Естимісің, «ура, ура» демей ме?— деп үңгірдің тесігінен сыртқа қарады. Мен де апайдың жанына бардым. Сөйткенше болмай апай тесіктен сыртқа шықты. Мен де оған ере шықсам, өзіміздің әскерлер батысқа, Македон селосына қарай қаптап кетіп барады екен. Параска апай қуанғанынан өкіріп жылап, біздің жанымызға келе берген бір солдатты құшақтай алды. Оның жанындағы тағы бір солдат мені құшақтап бетімнен сүйді. Сол сәтте менің қуанышымда шек болмады. Әлгі бетімнен сүйген солдат маған қол фонарын берді. Сөйтіп тұрғанда Македон селосы жақтан атыс басталып, барған сайын үдеп кетті. Біздің жанымызда қаумалап тұрған солдаттар солай қарай сайдың ішімен жүгіре жөнелді.

Апай екеуіміз үңгірдің аузын ашып, азық-түлік, төсенішімізді алдық та үйге келдік. Үй бүлінген жоқ, аман екен.

— Үйді өртеуге де шамалары келмеген екен ғой жауыздардың,— деді апай. Сонымен апай екеуіміз погребке апарып қойған үй іші мүліктерін, ыдыс-аяқтарды үйге тасып, үйді жөндеп жинап қойдық та, бір жаңа дүниеге келгендей масайрадық та қалдық. Біресе сыртқа шығамыз да тың тыңдаймыз. Манағыдай емес мылтық даусы алыстан анда- санда үзіліп-үзіліп естіледі. Фашистер алды-артына қарамай қашып бара жатқанға ұқсайды. Біздің әскерлер лек-легімен ілгері қарай кетіп жатыр, кетіп жатыр.

Осылай біздің селолар басқыншылардан азат етілді. Майдан шебі батысқа ұзап кетті. Жұрт есін жинап, бірін-бірі іздеп табыса бастады. Үйлері аман қалғандары үйлеріне кірді. Үйлері өртенгендер, зеңбірек оғы, бомбадан қирағандары қайтадан үй салуға кірісті. Ішетін ас, киетін киімдері, төсеніштері болмаса да, жұрт мұнайған жоқ. Әркім өзінің тіршілік қамын істеп жатты. Көп ұзамай өкімет тарапынан жұртқа көмек те беріле бастады. Колхозға мал да, құрал-сайман, машиналар да келіп қалды. Колхоз бұрынғы сабасына келіп, шаруашылығына кірісіп кетті. Село да көркіне келіп, соғысқа дейінгідей құлшырып шыға келді. Бірақ мен бұрынғыдай әке-шешесіз, үйсіз сол мейірімді Параска апайдың қолында қала бердім. Ол апай менің папам мен мамамды іздейді-ау деймін, күнде үйден кетіп қалады да, кеш оралады. Маған аяныш білдіре қарайды. Әрине, менің тамағым аш емес. Киімімді де апай жамап-жасқап береді. Бірақ папам да, мамам да жоқ қой! Өзім де қарап жүрмеймін. Оларды іздеймін. Түсі таныс адамдар аты-жөнімді сұраса-ақ болғаны: «Менің мамамды кордіңіз бе? Папамды біліп тұрсыз ғой, көрген шығарсыз? Мен жалғыз жүрмін»,— деймін. Бірақ сұрау салған адамдарым менің мамамды да, папамды да көрмеген болып шығады.

Сонымен екі-үш жыл уақыт өтіп кетті. Бір күні үйге жүз таныс екі адам келді. Бірі орта бойлы, мығым денелі сары, екіншісі онан гөрі жастау, орта бойлы, ашаң жүзді қара торы жігіт. Екеуі де менің бетімнен сүйіп, «Витя, халің қалай?»— деп хал-жайымды сұрай келді. «Осылар менің папам мен мамамды білетін шығар»,— деп ойладым да, олардан да сұрамақшы болып едім, бірақ

Параска апайдан бата алмадым. Келген адамдар апайды төргі бөлмеге алып шығып ұзақ сөйлесті. Сонсоң: «Витя, оқу оқығың келе ме?»— деп сұрады мығым денелі сары.

- Оқығым келеді,— деп жауап бердім оған.

- Параска апай да сені оқысын дейді. Онда бізбен бірге жүр, оқуға түсіреміз. Мектеп жақсы. Жанында Днепр өзені ағып жатыр. Бос уақытыңда балалармен бірге суға түсесің, онда жүзіп үйренесің,— деді қара торы жігіт. Сол күні Параска апаймен қоштасып, келген екі адамға еріп кете бардым. Параска апай қатты жылап қалды.

Мені Львов қаласындағы балалар үйіне орналастырған сол екі адамның үлкені партизан Николай Михайлович Попов, кішісі Иван Прохорович Гаман екенін соңынан білдім. Олар да әкемнің жолдасы екен, бірақ папам мен мамам жайында ештеңе айтпады олар.

Балалар үйінде 1946 жылдан 1951 жылға дейін болдым. 1951 жылы тәрбиешім Ставрополь қаласына өкеліп, мені Суворов мектебіне түсірмекші болды. Бірақ жасым асып кетіп ол мектепке түсе алмадым. Сонсоң тәрбиешім сол қаладағы балалар үйіне берді. Сонда бір жылдай болдым, ремесло училищесіне түстім. Оны 1956 жылы үздік бітіріп шықтым. Училищеде оқып жүргенімде спортпен шұғылдандым. Екі жыл машина-трактор станциясында жұмыс істедім. 1958 жылы осы техникумға түстім. Келер жылы бұл техникумды бітіремін, Македон селосында бірнеше рет болдым. Бірақ кімнен сұрасам да әке-шешемнің тағдырын біле алмадым. Сіздің кітабыңыздан папам мен мамамның тағдырын бір-ақ білдім!..»— деп хатын аяқтапты Витя.

Витя Абраменко осылай тірі қалыпты, табылды. Қазір Киев қаласында Данилевская көшесі, 52-ші үйде тұрады. Өмірден өз орнын тауып, қоғамға адал еңбек істеп жүр.

Ваня, Мария, Галя Гамандар мен Илько Витряк жөне Вася Яковенколар да қазір ер жетіп, туған жерлерінде тұрады. Борис пен Серіктен хабар жоқ. Сонан былайғы олардың тағдыры маған белгісіз. Олар да тірі болса бір жерде жүрген шығар, табылып қалар деп үміттенемін. Ал қаршадай Миша Гаман болса, өздеріңе мәлім, жау қолынан қаза тапты.

Соғыс зардабы осындай. Соғыс зор апат. Сондықтан дүние жүзіндегі барлық ізгі ниетті адам бейбітшілік болуын тілейді.